

การคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

ของชาวบ้านตำบลบางขัน

อำเภอเมืองบุรี

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ณัฐพล ขันธไชย*

อารัมภบท

ทุกวันนี้เราถือได้ว่า สังคมไทยกำลังมีการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอย่างขนานใหญ่ ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เราอาจถือได้ว่า สังคมไทยเรากำลังเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางของตะวันตก โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นแหล่งสำคัญในการแพร่วัฒนธรรม สถาบันที่สำคัญ ๆ ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็คือ รัฐบาล สถาบันการศึกษา และสถาบันทางเศรษฐกิจก็มีการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่พัฒนาตามมาตรฐานของตะวันตก กล่าวคือรัฐบาลไทยได้ตัดสินใจรับการปกครองแบบประชาธิปไตยซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขทรงใช้อำนาจบริหาร ตุลาการและนิติบัญญัติตามที่ได้อนุญาตไว้ในรัฐธรรมนูญตั้งแต่ พ.ศ. 2475 และในขณะนั้นก็ได้ออกประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 กำหนดให้คนไทยมีสิทธิมีเสียงเลือกตั้ง เหล่านี้ย่อมทำให้ขนบธรรมเนียมทางการเมืองเปลี่ยนแปลงไป ส่วนสถาบันการศึกษานั้นนับว่ารับเอาวัฒนธรรมการศึกษาของตะวันตกมาเป็นอย่างมาก บรรดาวิชาการต่าง ๆ ที่ศึกษากันอยู่ก็ถือได้ว่ามาจากตะวันตก นอกจากนั้นยังได้วางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจโดยมุ่งที่จะเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจากการทำเกษตรกรรมแต่พอกินเป็นการขยายส่วนอุตสาหกรรม (industrial sector) และในขณะเดียวกันก็เพิ่มผลผลิตทางเกษตรโดยการนำเอาวิชาการทางตะวันตกเข้ามาใช้ เช่น การใช้ปุ๋ย การบำรุงพันธุ์ เป็นต้น

ในส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจซึ่งประเทศไทยกำลังพยายามทุกวิถีทางที่จะพัฒนาให้ได้ผลอย่างเร่งรีบ ในอันที่จะเพิ่มรายได้ประชาชาติ (national income) และรายได้เฉลี่ยของประชากร (per capita income) ให้สูงขึ้นอยู่ในขณะนั้นนี้ เมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์จะเห็นได้ว่าความตื่นตัวในการพัฒนาเศรษฐกิจนั้นมิใช่เพิ่งจะมีขึ้นในขณะนี้ซึ่งเรียกกันว่ายุคพัฒนาเท่านั้น สังคมไทยเรากลับเปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น พม่า ลาว เขมร ก็นับว่ายังมีภาวอยู่ในขณะนี้ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศญี่ปุ่นซึ่งตามประวัติศาสตร์

* ณัฐพล ขันธไชย ก.ศ.บ. ศศ.ม. (พัฒนาชุมชน) อาจารย์โท สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

แล้วประเทศทั้งสองต่างก็เริ่มติดต่อกับสังคมตะวันตกในระยะเวลาใกล้เคียงกัน กับทั้งมีผู้นำที่มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะปรับปรุงสังคมตั้งแต่เริ่มต้นมาพร้อม ๆ กัน กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงมีแนวความคิดที่จะพัฒนาสังคมไทยในด้านต่าง ๆ ตามแบบอย่างความเจริญแห่งอารยธรรมตะวันตก เป็นต้นว่า ในด้านเศรษฐกิจทรงริเริ่มกิจการไฟฟ้า โทรคมนาคม การประปา การรถไฟ ซึ่งนับเป็นโครงสร้างพื้นฐานอันจำเป็นในการพัฒนาเศรษฐกิจ (infrastructure) ในด้านสังคมทรงริเริ่มการศึกษาซึ่งดำเนินการโดยรัฐ โดยจัดตั้งโรงเรียนหลวงให้ราษฎรได้ศึกษา เปลี่ยนแปลงแบบแผนการจัดการศึกษาซึ่งวัดเคยเป็นสถานที่ให้การศึกษาแก่ราษฎร ในด้านการเมืองและการปกครองทรงริเริ่มกิจการทหารตามแบบต่างประเทศ และดำเนินการเลิกทาสด้วยมาตรการอันมีนวลให้ชาวไทยมีสิทธิและเสรีภาพมากยิ่งขึ้น ในระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้ ในสังคมญี่ปุ่นภายใต้การนำของจักรพรรดิเมจิ ได้มีการริเริ่มพัฒนาสังคมทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการปกครองในลักษณะคล้ายคลึงกัน แต่จะเห็นได้ว่าปัจจุบันสังคมไทยมีอัตราความเจริญทางเศรษฐกิจในลักษณะของวัฒนธรรมตะวันตกน้อยกว่าสังคมญี่ปุ่นมาก ผู้เขียนเองได้เคยอ่านพบบทความทางวิชาการต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นโดยนักวิชาการชาวต่างประเทศ เช่น Eliezer B. Ayal ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์ หรือ David E. Pfanner และ Jasper Ingersoll ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยาต่างก็ให้ความเห็นว่า พุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ลักษณะของการพัฒนาทางเศรษฐกิจของสังคมไทยเราไม่สามารถก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วเท่าที่ควรและล่าหลังประเทศญี่ปุ่น บทความของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่กล่าวมานี้ได้ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจแก่ผู้เขียนในอันที่จะทำการศึกษาว่า พุทธศาสนานั้นได้มีส่วนมีอิทธิพลทำให้คนไทยขาดโอกาสที่จะสร้างเสริมความเจริญในทางเศรษฐกิจไปแค่ไหนเพียงไรหรือไม่

ก่อนที่จะได้เสนอแนวความคิดในการศึกษาเรื่องนี้ ผู้เขียนใคร่จะขอเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาและสังคมไทย ในทรรศนะของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่กล่าวมาแล้ว และของผู้อื่นเพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ทราบทรรศนะของเขาอย่างย่อๆ เพื่อเป็นแนวทางที่จะได้พิจารณาต่อไป

พุทธศาสนากับสังคมไทย

พุทธศาสนาในประเทศไทยนั้นเป็นพุทธศาสนาตามลัทธิหินยาน ซึ่งปัจจุบันเรียกกันว่า “เถรวาท” และจากหลักฐานทางพุทธประวัติก็เชื่อกันว่า “พุทธศาสนานั้นได้มีการส่งคายนามายหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วประมาณ 400 ปี ก่อนที่ชาวไทยจะรับนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติในสมัยสุโขทัย เคยมีความเชื่อถือในทางไสยศาสตร์มา

ก่อน พุทธศาสนาที่เข้ามาสู่ประเทศไทยซึ่งมาจากลังกานั้นก็มีใช้พุทธศาสนาแต่เดิม โดยแท้แต่เป็นพุทธศาสนาซึ่งผสมผสานกับศาสนาพราหมณ์

Eliezer B. Ayal¹ ได้ทำการศึกษาเชิงเปรียบเทียบหาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับค่านิยมทางสังคมว่าเป็นผลต่อเนื่องไปถึงระดับความเจริญทางเศรษฐกิจของ ประเทศไทยและญี่ปุ่น โดย Ayal พยายามอธิบายว่า เพราะเหตุใดญี่ปุ่นจึงมีความเจริญทางเศรษฐกิจกว่าไทยชนิดที่ตามกันไม่มีทางทันเลย Ayal ได้พิจารณาเน้นตรงความสัมพันธ์ของค่านิยมทางสังคมกับพฤติกรรมทางเศรษฐกิจว่าเป็นสิ่งจำเป็นและขาดไม่ได้ อดายาลถือว่า การพัฒนาจำเป็นต้องอาศัยวิทยาการในสาขาต่าง ๆ มาประกอบ ; และค่านิยมสังคมเป็นรากฐานสำคัญยิ่งในอันที่จะส่งเสริมการพัฒนาการทางเศรษฐกิจและดำรงอัตราการพัฒนาให้คงที่อยู่ต่อไป ความโน้มเอียงที่จะมีการพัฒนาอย่างไม่หยุดยั้งนั้นจำเป็นต้องมีกลุ่มบุคคลทางเศรษฐกิจหรือผู้ที่เกี่ยวข้องทำหน้าที่ตัดแปลงวิทยาการ หรือ ขบวนการจากต่างประเทศ หรือคิดค้นภายในประเทศให้มีลักษณะสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ และลักษณะของสังคมในประเทศนั้น ค่านิยมทางสังคมเปรียบเสมือนเครื่องกรองเอาเฉพาะสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมของตนเข้ามา ในขณะที่เดียวกันสมาชิกสังคมนั้นก็ต้องรับถ่ายทอด (adopt) นำไปใช้ในระยะเวลาเริ่มแรก ด้วยเหตุนี้ค่านิยมทางสังคมนั้นมีหน้าที่สองประการ คือ

1. กำหนดเป้าหมายให้สาธารณชนและเอกชน ในการพัฒนานั้น เป้าหมายสุดท้ายอดายาลจะไม่ใช้เศรษฐกิจแต่อาจจะเป็นสวัสดิการของสังคมก็ได้ แต่วิถีทางที่สำคัญในทรรศนะของอดายาลนั้นคือเศรษฐกิจ
2. ส่งเสริมการปฏิบัติการทางเศรษฐกิจ ตลอดจนขจัดอุปสรรคอันอาจจะมีต่อการดำเนินงานด้วย

ถ้าหากขาดเสียซึ่งค่านิยมทางสังคมที่จะสนับสนุนพัฒนาการทางเศรษฐกิจ แม้ว่าจะมีสภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรพร้อมที่จะเป็นผลต่อการพัฒนามากมายเพียงใดก็ตาม สังคมนั้นก็ไม่อาจจะพัฒนาไปอย่างได้ผล ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีค่านิยมทางสังคมที่จะส่งเสริมการพัฒนาด้วย ศาสนาในความหมายอย่างกว้างขวางเป็นรากฐานสำคัญของค่านิยมทางสังคม และในทำนองตรงกันข้าม ค่านิยมทางสังคมก็เป็นรากฐานที่ตั้งของศาสนา หรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ค่านิยมทางสังคมเป็นทั้งเครื่องมือที่สังคมหนึ่ง จะเลือกนับถือหรือเชื่อถือศาสนาใด และใน

¹ Eliezer B. Ayal, "Value Systems and Economic Development in Japan and Thailand," *Journal of Social Issues*, Vol. XIX, No. 1 (January 1963).

ขณะเดียวกันศาสนาก็มีส่วนในอันที่จะสะสมหรือเสริมสร้างค่านิยมทางสังคม เป็นเรื่องถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน

สำหรับสังคมญี่ปุ่นนั้นอายุลาเห็นว่าค่านิยมทางสังคมเป็นผลสำคัญสืบเนื่องมาจากพุทธศาสนา ชงจู ชินโต และบูชิโด ในทระณะของอายุลาเห็นว่าค่านิยมทางสังคมที่สำคัญของญี่ปุ่นก็คือ

1. ความรู้สึกรับผิดชอบอย่างเต็มที่ต่อภาระหน้าที่ของตน ตลอดจนค่านิยมความจงรักภักดีของชนชั้นต่าง ๆ เช่น ซามูไร ก็รับผิดชอบภาระหน้าที่ของชนชั้นซามูไร ไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของชั้นอื่น ๆ

2. ความเคร่งครัดในระเบียบวินัยและความมัธยัสถ์

3. ความพยายามที่จะทำงานในหน้าที่ให้ดีที่สุด และความขยันขันแข็ง

ค่านิยมทางสังคมดังกล่าวได้เป็นหลักสำคัญในการพัฒนาของประเทศญี่ปุ่น ลัทธิชินโตนั้นเป็นผลให้มีความจงรักภักดีในรัฐที่ส่งเสริมชาตินิยมอันเป็นผลให้มีการปฏิบัติหน้าที่ของตนได้อย่างขะมักเขม้น ส่วนลัทธิบูชิโตนั่นก็เป็นคุณธรรมของชนชั้นซามูไรและมีส่วนสร้างลักษณะอุดมคติของผู้เ้าในชนชั้นต่าง ๆ ด้วยการผสมผสานในลัทธิศาสนาต่าง ๆ ดังกล่าว เป็นเหตุส่งเสริมการดำเนินการทางเศรษฐกิจ โดยสรุปแล้ว อายุลาเห็นว่า ค่านิยมทางสังคมของประเทศญี่ปุ่นนั้นเน้นหนักลงบน “ความไม่อยู่หนึ่งและมู่มานะทำงานให้เป็นชั้นเป็นอัน (activism)” ซึ่งเป็นรากฐานของการดำเนินงานทางเศรษฐกิจ ประกอบกับการที่ผู้นำของญี่ปุ่นในสมัยเมจิได้ตระหนักถึงความสำคัญอย่างแน่นแฟ้นระหว่างอำนาจทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการทหารของประเทศตะวันตกในขณะนั้น จึงเป็นเหตุให้ผู้นำของประเทศญี่ปุ่นถือเอาการพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายอุปกรณ์ของการพัฒนาสังคมญี่ปุ่นในขณะนั้น

พุทธศาสนากับค่านิยมทางสังคมในสังคมไทยนั้นอายุลาเห็นว่าสอดคล้องกลมกลืนกันมาก ค่านิยมทางสังคมของไทยเน้นหนักที่ตัวคนแต่ละคนขาดการเน้นในแง่ของการเมืองเช่น สังคมญี่ปุ่น ดังนั้นจึงทำให้การรับ ผิดชอบต่อ ภาระหน้าที่ หรือ การตัดสินใจที่ ผูกพันต่อ สถาบันน้อยมาก ซึ่งเรื่องนี้สืบเนื่องจากความคติทางพุทธศาสนาในเรื่องของความเชื่อที่ว่าชาติหน้ามีจริง และกฎแห่งกรรม เป็นผลให้แปลความหมายในลักษณะที่เรียกว่าผู้ใดทำกรรมดีย่อมได้รับผลดีในเนื้อหาของตนเป็นพลังที่ทำให้ทุกคนมุ่งจะทำบุญกุศลเพื่อความเจริญในชาติหน้า อายุลาเห็นว่ามีผลในทางเศรษฐกิจ คือทำให้ไม่มีการออมทรัพย์เพื่อการลงทุน ผู้ใดยังจนมากก็ยิ่งทำบุญมากด้วย เศรษฐทรัพย์ที่มีอยู่น้อยแล้วของตน ด้วยความหวังที่ว่าชาติหน้าจะได้มั่งมีศรีสุข ดังนั้นการทำ

บุญก็เปรียบเสมือนการลงทุนไว้สำหรับชาติหน้า ซึ่งเป็นการลงทุนระยะยาวและไม่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในชีวิตนี้ อนึ่ง พรหมวิหารสี่ คือเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ก็เป็นลักษณะอุคมคติที่คนไทยทุกคนยึดถืออยู่ สำหรับอุเบกขานั้นได้มีการแปลความหมายไปในลักษณะของการวางเฉยไม่ยุ่งเกี่ยว ไม่ยอมรับสิ่งผูกพันอย่างจริงจังซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการที่จะทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างถวายหัว ความรักสนุกก็เป็นอีกอย่างหนึ่งที่ขัดขวางการทำงานอย่างจริงจังของคนไทย กิจกรรมทางเศรษฐกิจมักจะเป็นกิจกรรมที่หาความสนุกสนานไม่ถนัด จึงขัดกับค่านิยมดังกล่าว ในเรื่องของความจงรักภักดีต่อรัฐบาลในสังคมไทยเป็นไปในรูปของการรับ (passive) มากกว่าเป็นการกระทำ (active) โดยสรุปแล้วค่านิยมทางสังคมของไทยต่างกับญี่ปุ่นในแง่ที่ไม่มีลักษณะความไม่อยู่หนึ่ง และการทำงานเป็นชั้นเป็นอัน (activism) ซึ่งเป็นผลกระทบกระเทือนถึงการร่วมมือในการทำงานอันจะขาดเสียไม่ได้ในขบวนการพัฒนา

สำหรับแพนเนอร์และอินเกอร์ซอลล์² ได้ศึกษาบทบาทของพุทธศาสนา โดยเฉพาะบทบาทของสงฆ์ที่มีต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจเปรียบเทียบระหว่างประเทศไทยและประเทศพม่าโดยศึกษาเปรียบเทียบที่หมู่บ้าน สระกระเทียมที่จังหวัดนครปฐมและหมู่บ้านในชนบทของพม่าภาคกลางตอนใต้ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ผู้ทำการศึกษารูปร่างว่า สงฆ์ในประเทศไทยนั้นให้ความร่วมมือกับรัฐบาลเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนและการเศรษฐกิจมากกว่าในประเทศพม่า นอกจากนี้ได้มีความพยายามที่จะปรับปรุงรับเอาวิทยาการต่าง ๆ ตลอดจนแนวความคิดใหม่ ๆ มาใช้มากกว่าประเทศพม่า แต่ปัญหาของการเชื่อเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ การทำบุญเพื่อความสุขในชาติหน้า ตลอดจนการใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยในพิธีกรรมต่าง ๆ ยังเป็นอุปสรรคต่อการออมทรัพย์เพื่อการลงทุน แต่ผู้ศึกษาก็เชื่อว่าพฤติกรรมของคณะสงฆ์ไทยจะเป็นหน่วยช่วยเหลือการพัฒนาประเทศที่จะขาดเสียมิได้

เป็นที่น่าสังเกตว่าเหตุผลที่อาภาด แพนเนอร์และอินเกอร์ซอลล์ชี้แจงมาดังกล่าวเป็นการวิเคราะห์ค่านิยมทางสังคมที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากพุทธศาสนาโดยการแปลความหมาย (interpretation) หลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาตามความเข้าใจของสมาชิกในสังคมไทยมากกว่าที่จะพิจารณาถือพุทธปรัชญาหรือตัวธรรมอันเป็นแก่นแท้จริง ๆ ของพุทธศาสนา ผู้เขียนถือว่าการบรรเทาความคิดเห็นต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นเพียงสมมติฐานซึ่งควรแก่การพิสูจน์ต่อไป

² David E. Pfanner and Jasper Ingersoll, "Theravada Buddhism and Village Economic Behavior : A Burmese and Thai Comparison," *Journal of Asian Studies*, Vol. XXI, No. 3 (May, 1962).

แนวความคิดในการศึกษา

จากทรรศนะของนักวิชาการชาวต่างประเทศดังกล่าวนี้ ถ้าเราพิจารณาพุทธศาสนาในแง่ต่าง ๆ คือ ความเชื่อ (faith) พิธีกรรม (ritual) สัญลักษณ์ (symbol) และหลักธรรมคำสอน (preached principle) จะเห็นได้ว่าในแง่หลักธรรมคำสอนนั้นพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนหลายประการที่ส่งเสริมให้เกิดค่านิยมทางสังคมที่ส่งเสริมการพัฒนาการทางเศรษฐกิจ เช่นหลักของอิทธิบาท 4 ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4 สุขของกฤหัสถ์ 4 ฯลฯ แต่สิ่งที่มีความเชื่อ พิธีกรรม สัญลักษณ์ทางศาสนานั้นส่วนใหญ่เป็นอิทธิพลของการผสมผสานของความเชื่อในท้องถิ่นนั้นและศาสนาพราหมณ์ ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งที่จะได้ศึกษาวิจัยเพื่อพิสูจน์สมมติฐานที่อายาลกล่าวไว้และศึกษาการนำหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนามาใช้ในชีวิตทางเศรษฐกิจของสมาชิกในสังคมไทย เพื่อทราบว่า ได้มีการนำเอาหลักธรรมคำสอนมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตหรือไม่ แค่ไหนเพียงไร

ในการศึกษานี้มีแนวความคิดทางทฤษฎี (Theoretical framework) ในการศึกษาดังนี้

(ก) พฤติกรรมทางเศรษฐกิจนั้นจะพิจารณาจากกิจกรรม (activities) ในกระบวนการผลิต (production) การจำหน่ายจ่ายแจก (distribution) และการอุปโภคบริโภค (consumption) สินค้าและบริการ (goods and services) ซึ่งจำแนกตามลักษณะอาชีพ (occupational structure) เช่นผู้ที่มีอาชีพทำนา ย่อมมีกระบวนการตั้งแต่เตรียมเครื่องมือในการทำงาน การไถนา การเก็บเกี่ยว การขนส่ง การซื้อขายผลิตภัณฑ์ การนำข้าวออกจากยุ้งฉางเพื่อบริโภค ฯลฯ ผู้ที่มีอาชีพในการเลี้ยงสัตว์ก็ย่อมมีกระบวนการตั้งแต่ การปลูกโรงเลี้ยงสัตว์ การให้อาหารสัตว์ การรักษาพยาบาลสัตว์ การขนส่ง การซื้อขายผลิตภัณฑ์ การนำผลิตภัณฑ์มาบริโภค ฯลฯ กิจกรรมในกระบวนการทางเศรษฐกิจจะพิจารณาเฉพาะกิจกรรมที่ทำโดยใช้สติสัมปชัญญะ (conscious) และการที่บุคคลใดจะกระทำกิจกรรมอันใดก็ตามย่อมจะต้องเป็นผลเนื่องมาจากการตัดสินใจของบุคคลนั้น ฉะนั้นเพื่อที่จะทราบว่าบุคคลนั้นมีการคำนึงถึงศาสนาหรือไม่จะพิจารณาได้จากกระบวนการในการตัดสินใจกระทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจว่า ได้มีมูลเหตุจูงใจ (motivation) หรือการคาดหวังผลอันเนื่องจากการตัดสินใจกระทำนั้น (expectation on consequence) มีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือไม่ ทั้งนี้ เพราะเราถือว่าการตัดสินใจเป็นผลของการประเมินคุณค่า (evaluation) ซึ่งอาจจะเป็นการประเมินค่าระหว่างวิถีทางต่าง ๆ ที่บรรลุวัตถุประสงค์ หรืออาจจะเป็นการประเมินค่าของทางเลือกหรือเป้าหมายก็ได้

(ข) ศาสนา ผู้เขียนถือว่าศาสนาเป็นความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่อโลกและจักรวาลซึ่งเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะคลบบันดาลความเป็นไปในโลกมนุษย์และจักรวาล ศาสนาเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่มนุษย์ไม่อาจนำเอาวิทยาศาสตร์ (Science) หรือศิลปะ (Arts) เข้ามาช่วยหาคำตอบได้ เช่น ตายแล้วไปไหน ทำไมจึงเกิด ทำไมอัปโชคไว้ว่าสนาต่าง ๆ เหล่านี้ ผลของความเชื่อดังกล่าวทำให้เกิดมีครรลองในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ในทางสังคมวิทยา ศาสนาส่งผลต่อสังคม ๓ ประการ คือ

(1) ศาสนาจะเป็นสัญลักษณ์ของการรวมกลุ่มและการผลึกกลุ่ม (cohesion) เพราะศาสนาเป็นระเบียบและแนวของการดำเนินชีวิต ตลอดจนเสริมสร้างสัญลักษณ์ต่าง ๆ เป็นแบบเดียวกัน โดยที่คนเราจะติดต่อกันนั้นจะต้องใช้สัญลักษณ์แบบเดียวกันเป็นรากฐานของความสัมพันธ์ ดังนั้นความเข้าใจซึ่งกันและกันจึงเป็นผลที่ตามมาเนื่องจากการที่นับถือศาสนาเดียวกัน

(2) ศาสนาเป็นเครื่องมือในการควบคุมความประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมให้เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี (Norm) ของสังคมนั้น ๆ ศาสนานอกจากจะเป็นปรัชญาในการดำรงชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบันแล้ว ศาสนายังมีอำนาจในการให้คุณให้โทษเมื่อคนตายไปแล้วอีกด้วย และอำนาจอันนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมหรือกระทำอะไรได้เลย เพราะมนุษย์ไม่ทราบว่าเมื่อตนตายไปจากโลกนี้แล้วตนจะไปเป็นอะไรที่ไหนอย่างไร ฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่าในสมัยโบราณศาสนาจะเป็นศูนย์กลางที่มีผลต่อสังคมมนุษย์และในปัจจุบันนี้แม้ว่าศาสนาจะลดความสำคัญลงไปเพราะมนุษย์ได้คิดค้นและนำวิทยาศาสตร์เข้ามาใช้มากขึ้นก็ตาม ศาสนาก็ยังเป็นที่พึ่งทางอารมณ์และความหวาดกลัวของคนอยู่เช่นกัน นอกจากนี้ศาสนายังทำให้เกิดธรรมประจำใจ (Conscience) แก่บุคคลในสังคมอันเป็นการกำหนดแนวประพฤติปฏิบัติโดยทางอ้อม

(3) ศาสนาเป็นเครื่องกำหนดโครงสร้างของสังคม ผลของศาสนาในทางสังคมนี้อาจมองเห็นได้ชัดในสมัยโบราณเช่น ในยุโรป คริสตจักรจะต้องเป็นผู้นำ หรือวอร์ณะในอินเดียพวก กษัตริย์และพราหมณ์จะต้องเป็นกลุ่มที่มีเกียรติสูงสุด หรือกษัตริย์สมัยโบราณมีฐานะเป็นสมมติเทพราช สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากศาสนาที่ทำให้เกิดโครงสร้างของสังคมขึ้นแม้โครงสร้างในสังคมปัจจุบันก็ยังอยู่ภายในอิทธิพลของทางศาสนาเช่นการที่คนไทยเราถือว่าบรรดาผู้นำหรือผู้ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตนั้นส่วนหนึ่งเป็นกุศลกรรมที่ผู้นั้นอาจจะทำมาในอดีตเป็นต้น โดยสรุปแล้วศาสนาเป็นสิ่งหนึ่งที่มีส่วนกำหนดโครงสร้างของสังคม

ศาสนาในการศึกษานี้หมายถึงพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามในทรรศนะของชาวกัมพูชา การที่จำเป็นต้องใช้การศึกษาเปรียบเทียบพุทธศาสนากับศาสนาอิสลามก็เพราะจะช่วยทำให้เห็นอิทธิพล

ของศาสนาต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจได้ชัดเจนขึ้น โดยมีแนวความคิดพิจารณาศาสนาออกเป็น
 กำนต่าง ๆ ดังนี้

(ก) สัญลักษณ์ (symbol) ในที่นี้หมายถึงบรรดาสิ่งของหรือรูปหรือคำกล่าวที่ชาว
 บ้านเชื่อว่ามี ความหมายในทางศาสนาของตน สัญลักษณ์ทางศาสนาได้แก่พระภิกษุ พระเครื่อง
 รางของคลัง พระพุทธรูปบูชา ผ้าไตร คัมภีร์กุรอาน ผ้าใบคลุมเอะห์ การเสกคาถา การ
 กล่าวนามอัลเลาะห์ ฯลฯ การคำนึงถึงศาสนาในก้านสัญลักษณ์พิจารณาจากการมีมูลเหตุจูงใจ
 หรือการคาดหวังผลของการกระทำเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว เช่นทำบุญเลี้ยงพระก่อน
 นำข้าวใหม่ไปบริโภคน เสกน้ำมันรดต้นข้าวที่เป็นโรค นำคัมภีร์กุรอานไปอ่านกลางนาเพื่อขอ
 ให้พระเจ้าบันดาลให้ฝนตก หรือเอ่ยนามอัลเลาะห์เพื่อความเป็นสิริมงคลก่อนลงมือกระทำ
 กิจกรรมใด ๆ เป็นต้น

(ข) พิธีกรรม (ritual) ได้แก่พิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การอาราธนาพระ พิธีแรกนา พิธีแรก
 จำ พิธีแรกตกกล้า พิธีรับขวัญข้าว พิธีทำขวัญผู้ พิธีทำบุญข้าวใหม่ พิธีละหมาด พิธีอ่าน
 กุรอานกลางนาเพื่อให้พระเจ้าบันดาลให้ฝนตก ฯลฯ พิธีกรรมเหล่านี้แยกพิจารณาออกเป็นสอง
 ประเด็น คือ

พิธีกรรมเพื่อสังคม (social ritual) หมายความว่าพิธีกรรมทางศาสนาที่ชาวบ้านกระทำเพื่อ
 แสดงความเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคมโดยมิได้มุ่งหวังผลในทางความศักดิ์สิทธิ์หรือไม่เชื่อใน
 ความศักดิ์สิทธิ์แต่เป็นการประกอบพิธีกรรมตามนิสัยหรือเพื่อให้คล้ายตามความมุ่งหวังทาง
 สังคม การคำนึงถึงศาสนาในก้านพิธีกรรมทางสังคมพิจารณาจากการมีมูลเหตุจูงใจหรือการ
 คาดหวังผลของการกระทำเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาในลักษณะดังกล่าว เช่น ก่อนลงมือ
 ไถนาก็มีการทำพิธีแรกนาขวัญพร้อมกับรัฐพิธีแรกนาขวัญเหมือนกับบุคคลอื่น ๆ เพื่อแสดงตน
 เป็นพุทธศาสนิกชนหรือเพื่อป้องกันไม่ให้ผู้อื่นว่าหรือนินทาได้ โดยมีได้เป็นพิธีกรรมที่ผู้กระทำ
 เชื่อว่ามีอำนาจทางเวทมนตร์ (magic power) อันศักดิ์สิทธิ์ที่จะบันดาลให้การทำนาในฤดูนั้นได้
 ผลผลิตสูง เป็นต้น

พิธีกรรมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ (magic ritual) หมายความว่าพิธีกรรมทางศาสนาที่ชาว
 บ้านกระทำโดยเชื่อหรือคาดหวังผลว่า พิธีกรรมดังกล่าวจะบันดาลให้เกิดอภินิหาร (super
 power) จริง การคำนึงถึงศาสนาในก้านพิธีกรรมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์นี้พิจารณาจากการมีมูลเหตุ
 จูงใจหรือคาดหวังผลของการกระทำโดยที่ผู้กระทำเชื่อหรือคาดหวังผลในลักษณะดังกล่าว เช่นทำ

พิธีรับขวัญข้าว โดยเชื่อว่าแม่โสภจะช่วยคนบันทาลให้กินข้าวซึ่งกำลังเริ่มออกรวงไม่มีโรคมา
รบกวน หรือ เมล็ดข้าวไม่ลีบ เป็นต้น

(ค) ศรัทธา (faith) หมายความว่าความเชื่อถ้อยคำมั่นในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา ผู้ที่
จะมีการคำนึงถึงศาสนาในด้านศรัทธาก็ต่อเมื่อเชื่อว่าน้ำมนต์จะบำบัดโรคข้าวได้ แม่โสภเป็น
ผู้บันทาลให้ได้ผลผลิตมากน้อย หรือสำหรับมุสลิมเชื่อว่าอัลเลาะห์เป็นผู้บันทาลให้ฝนตก วัน
กียมะห์มีจริง เป็นต้น

(ง) ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอน (preached principle) หมายความว่าเข้าใจธรรม
ตามทรรณะของตน การถือปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอน ซึ่งมีการแปลความหมายเป็นแนว
ทางในการประพฤติ หรือเป็นเหตุผลในการตัดสินใจที่จะกระทำหรือละเว้นการกระทำโดยมิได้
กระทำเพราะเกรงกลัวการลงโทษจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ในศาสนา เช่น การทำบุญให้ทานโดยมิได้
หวังผลบุญจะสนองในชาติหน้าหรือในอนาคต หรือการไม่จับปลาในนา ไม่ใช่ยกำจัดหนู ปูนา
ซึ่งทำลายต้นข้าว เพราะผิดศีลห้า หรือสำหรับมุสลิมไม่ประกอบอาชีพเลี้ยงสุกรเพราะผิดบัญญัติ
ทางศาสนา เป็นต้น

โดยสรุปการศึกษาี้เรามุ่งที่จะค้นหาว่าในกระบวนการของการตัดสินใจที่จะกระทำกิจกรรม
ทางเศรษฐกิจซึ่งจำแนกออกตามลักษณะอาชีพอันใด อันหนึ่งไม่ว่า จะเป็น กิจกรรม ใน กระบวนการ
การผลิต (production) การจำหน่ายจ่ายแจก (distribution) หรือ การอุปโภคบริโภค
(consumption) ก็ตาม มีส่วนประกอบของศาสนาซึ่งอาจจะเป็นสัญลักษณ์หรือพิธีกรรมเพื่อสัง-
คม หรือพิธีกรรมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ หรืออาจจะเป็นศรัทธา หรือความเข้าใจในธรรมคำสั่งสอน
หรือมีทั้ง ๘ ประการที่กล่าวมาแล้วอยู่ในมูลเหตุจูงใจหรือการคาดหวัง ผล ของ การกระทำนั้น
หรือไม่ถ้าหากมีอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งห้าประการเราก็ถือว่ามี การคำนึงถึงศาสนา ส่วนจะมาก
น้อยแตกต่างกันอย่างไรก็แล้วแต่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ เหล่า นั้น จะ เกี่ยวข้องกับศาสนา มากน้อย
แค่ไหนเพียงไร

สมมติฐาน (hypothesis)

เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ได้กำหนดสมมติฐานไว้ดังนี้

1. มีสหสัมพันธ์เชิงนิเสธระหว่างเทคโนโลยี (technology) ของผู้ประกอบการอาชีพต่างๆ
กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

ในสังคมดั้งเดิม (primitive society) ซึ่งชาติเทคนิควิทยายังไม่มีประสิทธิภาพมนุษย์ได้ใช้ศาสนาช่วยเพิ่มความมั่นใจในการผลิตและลดความคับใจต่างๆ ที่เกิดขึ้นเนื่องจากความเสียหายซึ่งได้รับจากภัยธรรมชาติต่างๆ ในสังคมชนบทไทยซึ่งเกษตรกรยังขาดความรู้ เรื่อง การใช้ปุ๋ย การใช้ยาฆ่าแมลง ยาปราบศัตรูพืช พันธุ์พืชที่เหมาะสมกับท้องถิ่นสภาพแวดล้อม การปฏิบัติรักษา (cultural practice) ที่ถูกต้องตลอดทั้งความผันผวนแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ ในสถานการณ์เช่นนี้ศาสนาในฐานะที่พึ่งทางใจอันหนึ่ง ที่ชาวชนบทยึดถือน่าจะมีบทบาทในด้านช่วยเพิ่มความมั่นใจในการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสนาในด้านพิธีกรรมต่างๆ ผู้ที่ประกอบอาชีพอื่นๆ นอกจากเกษตรกรรม เช่นรับราชการ กำนัน ข้าราชการ หมอ ครู เป็นต้น ต้องอาศัยความรู้ความสามารถเฉพาะของตน ตลอดจนไม่ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในสถานการณ์เช่นนี้ จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยศาสนาเพื่อก่อให้เกิดความมั่นใจหรือเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต

2. มีสหสัมพันธ์เชิงนิเสธระหว่างการมีความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย (sense of security) ในการประกอบอาชีพกับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

หน้าที่สำคัญประการหนึ่งของศาสนาที่มีผลสืบเนื่องทางจิตใจ คือ "...ก่อก่อให้เกิดพื้นฐานทางความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย..."³ ด้วยเหตุนี้บุคคลซึ่งประกอบอาชีพที่รู้สึกว่าเป็นอาชีพที่เสี่ยง เช่น เสี่ยงต่อการขาดทุน เสี่ยงต่อการได้รับอุบัติเหตุหรือเสี่ยงภัยต่างๆ จึงมีแนวโน้มเอียงที่จะนึกถึงศาสนาได้ช่วยบันดาลให้เขาได้รับความปลอดภัย ปราศจากภัยอันตรายใดๆ มารบกวน ได้มรรคผลมากมาย เหล่านี้เป็นต้น เห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมทางศาสนามีการบนบานศาลกล่าวซึ่งมีผลทางใจสร้างความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยให้เกิดขึ้น

3. มีสหสัมพันธ์เชิงนิเสธระหว่างฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม (socio-economic status) กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

ผู้ซึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำ เช่นเป็นคนยากจน ย่อมขาดเงินทองที่จำเป็นในการใช้ซื้อปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ยาปราบศัตรูพืช พันธุ์ข้าวดี ๆ ที่ให้ผลผลิตสูง รวมทั้งอุปกรณ์

³Thomas F. O'dea, *The Sociology of Religion*, (Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hall, Inc., 1965), p. 14.

ต่าง ๆ ที่ใช้ในการเพิ่มผลผลิตของตนให้สูงขึ้นจึงหันมาใช้ศาสนาช่วยแก้ปัญหาเหล่านี้ เช่นมีการใช้น้ำมันคั้ปะพรหมพืชที่เป็นโรค แทนการใช้ยารักษาโรคพืชเป็นต้น ส่วนผู้ที่มีเงินทองก็สามารถซื้ออุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะช่วยในการเพิ่มผลผลิตได้ ศาสนาในแง่ที่จะช่วยขจัดเบ้าในปัญหาตั้งกล่าวจึงมีความหมายน้อยสำหรับบุคคลพวกหลังนี้

4. มีสหสัมพันธ์เชิงปฏิฐานระหว่างศาสนิกชนกลุ่มมุสลิมกับการมีปริมาณค่า ใช้ จ่าย ในพิธีกรรมและ กิจการเกี่ยวกับศาสนาสูง

ศาสนิกชนผู้ซึ่งมีความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาที่มีการอุทิศทั้งจิตใจ แรงงาน สิ่งของและเงินในการกระทำพิธีกรรมและกิจการต่าง ๆ เกี่ยวกับศาสนาซึ่งเรียกว่าการทำบุญในกลุ่ม พุทธศาสนิกชนจะทำสิ่งของเงินทองซึ่งเรียกว่า จตุปัจจัยไปทำบุญในวันสำคัญทางศาสนาหรือในกิจการทางศาสนาอื่น ๆ เช่นการอุปสมบท การทอดกฐิน การเผาศพ ฯลฯ ส่วนมุสลิมซึ่งมีความเลื่อมใสศรัทธาและเคร่งครัดในหลักของความเชื่อ 6 ประการและหลักปฏิบัติ 4 ประการ ดังกล่าวแล้วจะนำสิ่งของและเงินทองของตนอุทิศในการบริจาคให้เป็นทาน เช่น ผู้ที่ทำนาค้ออุทิศข้าวเปลือกอันเป็นผลผลิตของตน 10% ในการทำทานซึ่งเรียกว่าชะก้าต บริจาคสิ่งของหรือเงินแก่คนยากจนที่มาขอตลอดปี บริจาคเงินทำทานในวันศุกร์ในโอกาสซึ่งไปละหมาดที่มัสยิด ทำบุญแก้บวชภายหลังการถือศีลอด 30 วัน การเดินทางไปแสวงบุญที่นครเมกกะ ซึ่งต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายสูงเป็นจำนวนหมื่น (จากการสอบถามชาวบ้านประมาณรายละไม่ต่ำกว่า 2 หมื่นบาท) ถือว่าเป็นการทำบุญที่ได้กุศลแรงอย่างหนึ่ง ผู้ที่กลับมาจากการไปแสวงบุญจะมีฐานะทางสังคมสูงขึ้นกว่าแต่ก่อน เป็นที่เคารพนับถือของมุสลิมทั่วไป และจะได้เป็นผู้ดำเนินการทำพิธีทางศาสนาต่าง ๆ เหล่านี้เป็นที่คาดหวังผลที่สำคัญของมุสลิมที่น่าจะเป็นเหตุให้มุสลิมมีปริมาณค่า ใช้ จ่าย ในพิธีกรรมและกิจการทางศาสนาสูงกว่าพุทธศาสนิกชน

5. มีสหสัมพันธ์เชิงปฏิฐาน (positive correlation) ระหว่างศาสนิกชนกลุ่มมุสลิมกับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

ศาสนาอิสลามมีหลักทางศาสนา 2 ประการ คือ หลักศรัทธาและปฏิบัติ หลักศรัทธา 6 ประการได้แก่ ศรัทธาว่าอัลเลาะห์เป็นเทพเจ้าสูงสุดองค์เดียว นามบีมูฮัมหมัดเป็นตัวแทนของอัลเลาะห์ ศรัทธาในเทพบริวารของอัลเลาะห์ ศรัทธาในกัมภีร์กูรออันว่าเป็นถ้อยคำอันแท้

จริงของอัลเลาะห์ ศรัทธาในวันกิยามะห์ว่ามีจริง และเป็นวันที่คนที่ตายจะต้องกลับฟื้นคืนชีพมารับคำพิพากษาจากอัลเลาะห์ให้ไปสู่สุคติ หรือทุกข์ ศรัทธาว่าอัลเลาะห์เป็นผู้ลิขิตทางเดินชีวิตและเหตุการณ์ของโลก ส่วนหลักปฏิบัติ 4 ประการ ได้แก่ นมัสการพระเจ้าวันละ 5 เวลา บริจาคทาน ถือศีลอดและการไปแสวงบุญที่นครเมกกะ (ฮัจญ์) เหล่านี้เป็นหลักอันเป็นที่ยึดถือและปฏิบัติของมุสลิมทั่วไป ส่วนพุทธศาสนามีได้มีหลักความเชื่อและปฏิบัติที่เคร่งครัด ศรัทธาเกิดขึ้นจากการได้ใช้สติปัญญาพิจารณาเสียก่อน และการปฏิบัติศาสนกิจ เช่นการทำบุญ ทำทาน กราบพระก่อนนอน เป็นต้น ก็ถือเอาความสมัครใจของผู้นั้นเป็นสำคัญ ดังนั้นจึงเห็นว่ามุสลิมน่าจะมีการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจสูงกว่าพุทธศาสนิกชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การที่มุสลิมเคร่งศาสนามากกว่าพุทธศาสนิกชน แสดงให้เห็นว่าศาสนาอิสลามมีอิทธิพลเหนือการตัดสินใจที่จะกระทำหรือละเว้นการกระทำกิจกรรมทาง เศรษฐกิจ ของมุสลิม ส่วนพุทธศาสนานั้นไม่มีหรือมีอิทธิพลเหนือการตัดสินใจกระทำหรือละเว้น การกระทำ กิจกรรมทางเศรษฐกิจของพุทธศาสนิกชนน้อยกว่า

6. มีสหสัมพันธ์เชิงนิเสธ (negative correlation) ระหว่างการคำนึงถึงศาสนาในค่านิยม ความเข้าใจในธรรมและการถือปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน กับการคำนึงถึงศาสนาในด้านสัญลักษณ์ พิธีกรรมเพื่อสังคม พิธีกรรมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์และศรัทธา

พุทธศาสนานั้นในส่วนที่เป็นหลักธรรมคำสอนทางศาสนา มีหลักธรรมคำสอนหลายประการที่ส่งเสริมให้คนมีความขยันหมั่นเพียรมัธยัสถ์ตั้งใจประกอบกิจการงานอย่างจริงจัง จากการศึกษาของอายาลตั้งกล่าวแล้ว ชาวชนบทไทยมิได้มีลักษณะดังกล่าวกลับมีลักษณะในทางตรงกันข้ามซึ่งไม่เกื้อกูลการพัฒนาทางเศรษฐกิจ เหตุการณ์เช่นนี้อาจเกิดจากการขาดความเข้าใจในธรรม และการมิได้นำธรรมที่ก่อให้เกิดลักษณะอันเกื้อกูลการพัฒนาการเศรษฐกิจดังกล่าวมาประพฤติปฏิบัติ สมมติฐานข้อนี้ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ที่จะชี้ให้เห็นว่าถ้าขาดเสียซึ่งความเข้าใจในธรรม พุทธศาสนิกชนก็จะเอาแต่สัญลักษณ์ พิธีกรรมและความเชื่อเป็นสรณะยึดมั่นในการแสดงตนเป็นพุทธศาสนิกชนละเลยการนำธรรมไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

จากสมมติฐานทั้ง 6 ประการนี้ จะได้รวบรวมข้อมูลมาเป็นหลักฐานเพื่อพิสูจน์ และใช้เป็นแนวทางที่จะวิเคราะห์ข้อมูลในตอนต่อไปตามลำดับ

ระเบียบวิธีการวิจัย

ก่อนที่จะกล่าวถึงระเบียบวิธีการวิจัยในเรื่องนี้ ควรจะได้ทราบลักษณะโดยทั่วไปของชาวบ้านบางชั้นเสียก่อน คือตำบลบางชั้น อยู่ในท้องที่เขตอำเภอมินบุรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประมาณ กม. ที่ 13 ถนนรามอินทรา จากทางแยกอนุสาวรีย์หลักสี่ บางเขน ไปทางมินบุรี มีประชากร 3,969 คนเป็นชาย 1,983 คน เป็นหญิง 1,986 คน รวมเป็นจำนวน 497 ครัวเรือน 12 หมู่บ้าน นับถือศาสนาพุทธ 297 ครัวเรือน หรือ 59.76% นับถือศาสนาอิสลาม 200 ครัวเรือน หรือ 40.24% หมู่ที่นับถือศาสนาพุทธคือ 1, 2, 5, 6, 7, 8 และ 9 หมู่ที่นับถือศาสนาอิสลามคือ 3, 11 และ 12 ส่วนหมู่ 4 และ 10 มีทั้งที่นับถือศาสนาพุทธและอิสลาม ลักษณะโดยทั่วไป เราอาจจะเรียกได้ว่าสังคมของชาวบ้านบางชั้นเป็นสังคมเกษตรกรรม (Agrarian Society) คือ 75% เป็นครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนมีอาชีพในการทำนาอันเป็นลักษณะของสังคมไทยโดยทั่วไป การคมนาคมภายในตำบลในฤดูฝนหรือหน้าน้ำใช้เรือสะดวกกว่าการคมนาคมทางอื่น ๆ เพราะคลองบางชั้นเป็นเส้นโลหิตใหญ่ที่ผ่านตำบลและยังมีคลองซอยแยกออกไปอีกหลายคลอง ซึ่งขนาดของคลองก็พอที่เรือพายหรือเรือหางยาวจะผ่านไปมาได้สะดวก แต่ในฤดูแล้งน้ำในคลองจะตื้นเขินเรือเดินไม่ได้ การคมนาคมติดต่อกันใช้การเดินเท้า

ลักษณะการตั้งบ้านเรือนและการสร้างบ้านซึ่งตั้งอยู่ริมถนนใกล้ทางคมนาคมทางรถยนต์ ลักษณะรู้สึกจะเป็นแบบสมัยใหม่อยู่บ้าง เพราะมีการปลูกด้วยรูปแบบสมัยใหม่รวมทั้งการใช้หลังคากระเบื้องหรือสังกะสีและฝาเป็นไม้เนื้อแข็ง ส่วนบ้านที่อยู่ห่างจากริมถนนเข้าไปตามริมคลอง ลักษณะของบ้านก็เหมือนกับชนบททั่วไป คือหลังคาและฝามุงด้วยจากการตั้งบ้านเรือนส่วนมากตั้งบ้านเรือนอยู่ริมลำคลองเป็นหย่อม ๆ ขนาดเล็ก ทั้งนี้เนื่องจากเหตุที่การคมนาคมทางน้ำสะดวกกว่าการคมนาคมทางอื่น การดำรงชีวิตและความเป็นอยู่เป็นชาวชนบทอย่างแท้จริงอยู่มากแม้ว่าจะอยู่ในเขตเมืองหลวงและไม่ไกลศูนย์กลางความเจริญเท่าใดนัก แต่ก็มีบางบ้านที่มีฐานะความเป็นอยู่ดีโดยการมีเครื่องรับโทรทัศน์ไว้ใช้ภายในบ้าน

สถาบันที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันคือครอบครัว นอกจากนี้ก็มีสถาบันอื่นอีกคือวัดสำหรับผู้ที่นับถือศาสนาพุทธ และมัสยิดหรือสุเหร่าสำหรับผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม สถาบันอื่นก็มีโรงเรียนซึ่งมีทั้งโรงเรียนสำหรับลูกหลานชาวบ้านที่นับถือศาสนาพุทธและโรงเรียนสำหรับลูกหลานชาวบ้านที่นับถือศาสนาอิสลาม สถาบันต่าง ๆ เหล่านี้ต่างก็มีอิทธิพลและเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวบ้านบางชั้น

ประชากร (Population) และวิธีการเลือกตัวอย่าง (Sampling Method)

ประชากรในขอบเขตของการวิจัยครั้งนี้ คือ หัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนหัวหน้าครัวเรือนที่มีชื่อในทะเบียนบ้านตำบลบางชัน อำเภอเมืองบุรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. 2511 สาเหตุนี้ผู้เขียนคัดสรรใจศึกษาชาวบ้านตำบลนี้ ก็เนื่องจากเหตุผลที่ว่า ในตำบลดังกล่าว เป็นชุมชนที่นับถือศาสนาอิสลามและศาสนาพุทธที่ติดต่อกันอยู่เป็นประจำในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็น การเพิ่มความสามารถในการเปรียบเทียบอิทธิพลของทั้งสองศาสนาในพฤติกรรมของชาวบ้าน ในการสัมภาษณ์ครั้งนี้ เราต้องการตัวหัวหน้าครัวเรือนผู้เดียว ถ้าเป็นเหตุสุกวิสัย เช่นหัวหน้าครัวเรือนไม่อยู่บ้าน ก็สัมภาษณ์ผู้เป็นรองหัวหน้าครัวเรือนได้เป็นลำดับ แต่คำถามต่าง ๆ นั้นให้ตอบแทนหัวหน้าครัวเรือน นอกจากเรื่องความคิดเห็นที่ไม่ทราบจึงใช้ของตนแทน

วิธีการเลือกตัวอย่างมีวิธีการดังต่อไปนี้

1. **Proportional Stratified Sampling** นำรายชื่อหัวหน้าครัวเรือน ซึ่งได้จากหลักฐานทะเบียนบ้าน ของ กำนัน และผู้ใหญ่บ้านตำบลบางชัน ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับศาสนาและอาชีพของหัวหน้าครัวเรือน จำแนกประชากรออกตามศาสนา คือศาสนาพุทธและศาสนาอิสลาม แล้วในแต่ละพวก (Stratum) ก็จำแนกออกตามอาชีพหลักของหัวหน้าครัวเรือน คือ ทำนา ทำขาย เช่น ทำขายของชำ ซักรีดของมาขาย เป็นต้น รับจ้าง เช่น รับจ้างขับเรือ ขับรถ ปลุกบ้าน ทำถนน เป็นต้น รับราชการ เช่น ครู ทหาร ตำรวจ เป็นต้น และอาชีพอื่น ๆ ที่เป็นอาชีพที่มีเป็นจำนวนน้อยราย ได้แก่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ หมอพยาบาล ผดุงครรภ์ กบตี่

2. **Quota Sampling** กำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่าง (sample size) เป็นจำนวน 20% ของประชากร ใน 12 หมู่บ้านของตำบลบางชัน โดยกำหนด 20% ของประชากรแต่ละ Strata จากการจำแนกในตอนต้น

3. **Simple Random Sampling** จากประชากรที่จำแนกตามศาสนา และ อาชีพเป็นพวก (Strata) รวม 10 Strata แบ่งเป็นพุทธศาสนิกชน ตามอาชีพต่าง ๆ 5 Strata และมุสลิมอาชีพต่าง ๆ อีก 5 Strata นำรายชื่อและเลขที่บ้าน หมู่ที่ ซึ่งเขียนแยกกันไว้เป็นแต่ละ Strata แล้วกำหนดหมายเลขประจำชื่อหัวหน้าครัวเรือนภายใน Strata แต่ละ Strata ตามลำดับ แยกจากกันแล้วใช้ตารางเลขสุ่ม (Random Table) สุ่มเอาหน่วยที่จะใช้ในการวิเคราะห์

(Units of Analysis) มาเป็นจำนวน 20% ของแต่ละ Strata รวมทั้งสิ้น 100 ครัวเรือน (นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังได้สุ่มสำรวจไว้อีก Strata ละ 5% โดยเรียงลำดับหมายเลข ที่สุ่มได้ ก่อนหลังไว้ตามลำดับ สำหรับกรณีที่ไม่สามารถพบตัวผู้ถูกสัมภาษณ์ได้ เนื่องจากย้ายบ้านไปแล้วแต่ยังไม่ได้แจ้งกำหนด เป็นต้น) รายละเอียดของกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามศาสนาและอาชีพมีแสดงไว้ในตารางที่ 1

ตารางที่ 1

จำนวนครัวเรือนในกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามอาชีพและศาสนา ต. บางชัน

พระนคร พ.ศ. 2511

ศาสนา อาชีพ	พุทธ		อิสลาม	
	ประชากร	ตัวอย่าง (20%)	ประชากร	ตัวอย่าง (20%)
ทำนา	224	45	152	30
รับราชการ	23	5	10	2
ค้าขาย	18	4	9	2
รับจ้าง	20	4	20	4
อื่น ๆ	12	2	9	2
รวม	297	60	200	40

หมายเหตุ :- อาชีพอื่น ๆ คือ หมอหรือผู้ที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาล ทหาร ตำรวจ เลี้ยงสัตว์ และทำสวน
การรวบรวมข้อมูล

การรวบรวมข้อมูลได้ใช้วิธีสัมภาษณ์ (Interview) หัวหน้าครัวเรือนที่ถูกเลือกโดยวิธีสุ่มยังบ้านของหัวหน้าครัวเรือนในท้องที่ตำบลบางชัน โดยใช้แนวคำถามสัมภาษณ์ ซึ่งสร้างขึ้นจากประสบการณ์ของผู้วิจัยเองบ้าง จากการสัมภาษณ์บุคคลในศาสนาพุทธและอิสลามอาชีพต่างๆ บ้าง จากการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต่างๆ บ้าง เมื่อสร้างแบบสอบถามเสร็จแล้ว ได้ทำการทดสอบแบบสอบถาม (pretest) กับหัวหน้าครัวเรือนชาวบ้านตำบลคันนายาว อำเภอบางกะปิ จังหวัด

พระนคร ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับตำบลบางชัน โดยมีเพียงคลองบางชันเป็นเส้นแบ่ง อาณาเขตเท่านั้น มีการปรับปรุงแก้ไขหลายครั้งก่อนที่จะดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลอย่างแท้จริง

การเก็บรวบรวมข้อมูลในสนามกระทำโดยการสัมภาษณ์ โดยผู้ทำการวิจัยแต่ผู้เดียว ระหว่างเดือนพฤศจิกายน 2511--มกราคม 2512 ด้วยความร่วมมือของนายอำเภอมีนบุรี ซึ่งได้แจ้งให้กำนันและผู้ใหญ่บ้านทราบ กำนันและผู้ใหญ่บ้านนำจดหมายจากผู้ทำการวิจัยให้หัวหน้าครัวเรือนที่ได้รับการคัดเลือกโดยวิธีสุ่ม เพื่อนัดแนะวัน เวลา ในการสัมภาษณ์ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้อาศัยผู้ช่วยจำนวน 2 คน ซึ่งเป็นผู้มีภูมิลำเนาอยู่ในตำบลบางชัน เป็นผู้นำทางไปยังบ้านหัวหน้า ครัวเรือน ตามเลขที่บ้านที่ได้รับการคัดเลือกเพื่อทำการสัมภาษณ์

ข้อดีและข้อเสียของวิธีการรวบรวมข้อมูล

โดยที่การวิจัยนี้เป็นการศึกษาส่วนบุคคลซึ่งกำลังเงิน จำนวนตัวบุคคล เวลาและเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ มีอยู่อย่างจำกัด จึงไม่อาจทำการศึกษาในขอบเขตของประชากรที่กว้างขวางได้ การวิจัยนี้จึงกำหนดประชากร เฉพาะตำบลบางชัน อำเภอมีนบุรี จังหวัดพระนคร ซึ่งมีจำนวน 437 ครัวเรือน และคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างเพียง 20% หรือ 100 ครัวเรือน เพื่อให้มีความสามารถที่จะดำเนินการได้ภายใต้ข้อจำกัดต่าง ๆ ดังนั้นข้อสรุปจากการศึกษารุ่นนี้จึงยังไม่อาจถือเป็นข้อยุติได้ แต่อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาลักษณะชุมชนชนชาวไทย จะเห็นได้ว่าลักษณะที่เห็นเด่นชัดของชุมชนชนบทไทย คือ ความละม้ายคล้ายคลึง (Homogeneity) ถ้าเราเอาชาวชนบทคนหนึ่งไปปล่อยไว้ในชุมชนชนบทอื่น ๆ ไม่ว่าจะใกล้หรือไกลออกไปสักเพียงใดก็ตาม บุคคลผู้นั้นจะรู้สึกว่าเป็นอยู่และอะไรต่าง ๆ ในชุมชนใหม่นั้นแทบจะไม่ผิดแผกไปจากชุมชนเก่าของเขาเลย ลักษณะเด่นชัดของชุมชนชนบทไทยประการนี้ช่วยเพิ่มความสามารถในการสรุปผลการศึกษา (Generalization) แม้ว่าจะทำการศึกษาจากชุมชนชนบทของชาวบ้านตำบลบางชันเพียงแห่งเดียวก็ตาม ผู้วิจัยเองมิได้ถือว่าชุมชนชนบทตำบลบางชันเป็นแบบแผนของชุมชนเกษตรกรรมในประเทศไทย แต่ก็เชื่อว่าข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหา (solution of the problems) ซึ่งได้จากการศึกษาจากชาวบ้านแห่งนี้เราจะสามารถนำไปใช้แก้ปัญหาทำนองเดียวกันในชุมชนเกษตรกรรมแห่งอื่น ๆ ของประเทศไทยได้

ปัญหาอื่น ๆ ที่จะก่อให้เกิดความบกพร่องขึ้นแก่วิธีการวิจัยก็มีอยู่เพียงเล็กน้อย ส่วนมากแล้วปัจจัยส่งเสริมต่าง ๆ ก็ได้แก้ไขส่วนบกพร่องไว้ได้เกือบหมด เพราะมีการเตรียมการและวางแผนไว้ล่วงหน้าอย่างรัดกุม และอาจเป็นเพราะความมีโชคของผู้วิจัยที่ได้รับความร่วมมือด้วยดีจากทุกฝ่ายอีกส่วนหนึ่งด้วย

การประมวลผล การวิเคราะห์ และการแปลความหมายของข้อมูล

ผู้วิจัยนำคำตอบมาวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ทำรายการคำตอบสมุดคู่มือการลงรหัสและบันทึกรหัสลงในบัตร IBM ที่ดัดแปลงใช้แทน Unisort cards ตามลำดับ หลังจากนั้นจึงใช้ระบบรหัสบัตรเจาะรูช่วยในการแจกแจงนับความถี่ของรายการข้อมูลแต่ละรายการ และเสนอรายการข้อมูลเป็นตารางเปรียบเทียบเป็นร้อยละทั้งกลุ่มพุทธศาสนิกชน และมุสลิม นอกจากนั้นจะได้ใช้วิธีการทางสถิติ เช่น Chi-square, rank-order correlation และอื่น ๆ ตามความเหมาะสมแก่ลักษณะของข้อมูล ช่วยในการวิเคราะห์ การแปลความหมายของข้อมูล และการเสนอผลการวิจัยอีกด้วย

ผลการวิจัย

ก่อนที่จะได้พิจารณาพฤติกรรมทางเศรษฐกิจในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ควรจะได้พิจารณาลักษณะ (characteristics) บางประการที่ถือเป็นคุณสมบัติโดยทั่วไปของหัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนที่ใช้เป็นหน่วยในการวิจัยเสียก่อน เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ข้อมูลในขั้นต่อไป ตามลำดับดังนี้

สภาพทั่วไป

1. คุณสมบัติของพุทธศาสนิกชนและมุสลิมชาวบ้านบางชั้นที่เป็นตัวแทนประชากร

พุทธศาสนิกชนและมุสลิมชาวบ้านบางชั้นที่คัดเลือกเป็นตัวแทนประชากรมีจำนวน 100 ครัวเรือน เป็นพุทธศาสนิกชน 60 ครัวเรือน จำแนกเป็นอาชีพต่าง ๆ ดังตารางที่ 1 ในการวิจัยนี้ต้องการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนหัวหน้าครัวเรือนในกรณีที่หัวหน้าครัวเรือนไม่สามารถตอบคำถามได้ เช่น ไม่อยู่บ้านในขณะนั้นและไม่สามารถนัดหมายเพื่อย้อนกลับมาสัมภาษณ์ใหม่ได้ หรือมีอายุมากเกินไปจนไม่สามารถตอบให้ตรงคำถามได้ เป็นต้น ผู้ที่เป็นหน่วยในการวิเคราะห์ในการวิจัยนี้ 96.85% สำหรับพุทธศาสนิกชน และ 97.5% สำหรับมุสลิม เป็นหัวหน้าครัวเรือนหรือภรรยาหัวหน้าครัวเรือนซึ่งถือเป็นตัวแทนหัวหน้าครัวเรือน ในขณะที่สามีไม่อยู่

คุณสมบัติโดยทั่วไปของหัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนมีดังนี้

ก. เพศ

หัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทนที่คัดเลือกเป็นตัวแทนประชากร ในกลุ่มพุทธศาสนิกชนเป็นเพศชาย 69% และเพศหญิง 31% (จำนวนเต็ม 60 คน) ในกลุ่มมุสลิมเป็นเพศชาย 65% และเพศหญิง 35% (จำนวนเต็ม 40 คน)

๗. สถานภาพในการสมรส

สำหรับพุทธศาสนิกชนเป็นโสด 1.67% แต่งงานแล้วอยู่ด้วยกัน 74.38% เป็นหม้าย คู่สมรสตาย 17.27% แยกกันอยู่หรือหย่าขาดตามกฎหมาย 6.68% สำหรับมุสลิมแต่งงานแล้ว และอยู่ด้วยกัน 95% เป็นหม้ายคู่สมรสตาย 5% ข้อมูลที่น่าสนใจประการหนึ่ง คือ มีพุทธศาสนิกชน 6.68% แต่งงานแล้วและแยกกันอยู่ หรือหย่าขาดกันตามกฎหมาย ส่วนมุสลิมไม่มี ทั้งนี้ เพราะบทบัญญัติทางศาสนาเกี่ยวกับการหย่าร้างของอิสลามกำหนดไว้อย่างชัดเจน การแยกกันอยู่ หรือหย่าร้างโดยพลการ ย่อมจะมี sanction จากสังคม ส่วนพุทธศาสนามีได้กำหนดห้ามไว้ อย่างชัดเจน

๘. ระดับการศึกษา

หัวหน้าครัวเรือนหรือตัวแทน พุทธศาสนิกชน 43.42% และมุสลิม 52.5% จบการศึกษาเพียง ป.4 ซึ่งถือว่าเป็นการศึกษาภาคบังคับ พุทธศาสนิกชน 47.43% และมุสลิม 35.0% มีการศึกษาต่ำกว่า ป.4 ส่วนการศึกษาในระดับสูงกว่านั้นมีเพียงเล็กน้อย

๙. อายุ

หัวหน้าครัวเรือน หรือตัวแทนที่คัดเลือกเป็นตัวแทนประชากรทั้งหมดมีอายุตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไป นับว่าเป็นผู้ที่บรรลุนิติภาวะแล้วทั้งสิ้น ดังนั้นการให้ข้อเท็จจริงในการสัมภาษณ์จึงเป็นสิ่งที่พอเชื่อถือได้ในกลุ่มของพุทธศาสนิกชน มีผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป 20.04% และกลุ่มมุสลิม มีผู้ที่มีอายุ 45-49 ปี 20.0% เป็นเปอร์เซ็นต์สูงสุด เพราะฉะนั้นหัวหน้าครัวเรือนในกลุ่มพุทธศาสนิกชนจึงมีอายุสูงกว่ากลุ่มมุสลิม

๑๐. สภาพทางเศรษฐกิจโดยทั่วไป

ก. อาชีพ

การทำนาเป็นอาชีพหลักที่สำคัญของชาวบ้าน ซึ่งมีถึง 74.1% ที่เหลือมีอาชีพต่างๆ คือ รับราชการ 6.6% ค้าขาย 5.4% รับจ้าง 8.8% หมอหรืออาชีพเกี่ยวกับการรักษาพยาบาล 1.0% คหบดีหรือออกเงินให้กู้ 0.8% เลี้ยงสัตว์ 1.6% ทำสวน 0.8%

เนื่องจากการคัดเลือกตัวอย่าง ใช้วิธีการจำแนกชั้นเป็นสัดส่วน (proportional stratified sampling) แล้วเลือกโดยวิธีสุ่ม (simple random sampling) จากชั้น (strata) ละ 20% จึงได้หัวหน้าครัวเรือนที่มีอาชีพเป็นสัดส่วนกับประชากร (สำหรับอาชีพทำสวน รวมอยู่ในอาชีพอื่น ๆ ซึ่งได้แก่หมก และอาชีพที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาล คหบดี เลี้ยงสัตว์ ทำสวน รวม 2.2% เมื่อสุ่มเอาเพียง 20% จากอาชีพเหล่านี้ สุ่มไม่ได้อาชีพทำสวนจึงคัดออกไป)

ข. ครอบครัว

ครัวเรือนที่เป็นตัวแทนประชากร มี 11.69% สำหรับครัวเรือนพุทธศาสนิกชนและ 7.5% สำหรับครัวเรือนมุสลิม ที่มีมากกว่า 1 ครอบครัว อาศัยอยู่ในบ้านเดียวกัน (หลังคาเรือนเดียวกัน) ซึ่งถือว่าเป็นแบบครอบครัวขยาย (extended families) ส่วนที่มีอยู่เพียง 1 ครอบครัว นั้น มีครัวเรือนพุทธศาสนิกชน 88.51% มุสลิม 92.5% แสดงให้เห็นว่าครอบครัวชาวบ้านบางชั้นส่วนใหญ่เป็นแบบครอบครัวกระชับ (nuclear families) เช่นเดียวกับลักษณะครอบครัวในชนบทโดยทั่วไปนั่นเอง

ครัวเรือนพุทธศาสนิกชนมีบุคคลในครัวเรือนโดยเฉลี่ยประมาณ 6 คน (ครัวเรือนพุทธศาสนิกชน 5.84 คน และครัวเรือนมุสลิม 6.09 คน) จำนวนนี้รวมบุคคลทุกคนที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน กล่าวคือ ทั้งบิดา มารดา บุตร และผู้อาศัย เมื่อเปรียบเทียบกับขนาดครัวเรือนในเขตพัฒนาอำเภอภาคใต้⁴ ซึ่งมีขนาดโดยเฉลี่ย 5.3% และในเขตพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ⁵ ซึ่งมีขนาดโดยเฉลี่ย 7.08 คน แล้ว จะเห็นได้ว่า ขนาดครัวเรือนของราษฎรตำบลบางชั้น มีขนาดใหญ่กว่าขนาดครัวเรือนของราษฎรในเขตพัฒนา อำเภอภาคใต้ แต่ก็ยังมีขนาดเล็กกว่าขนาดครัวเรือนในเขตพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ค. การถือครองที่ดิน

เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางกสิกรรม ดังนั้นลักษณะการถือครองที่ดินจึงเป็นสิ่งสำคัญ ชาวบ้านบางชั้นมีที่ดินถือครองเป็นของตนเอง โดยเฉลี่ย 12.25 ไร่ ต่อครัวเรือน และเป็นที่น่าสังเกตว่าชาวบ้านบางชั้นส่วนใหญ่ คือ 45.51% สำหรับพุทธศาสนิกชน และ 32.5% สำหรับมุสลิมไม่มีหรือมีที่ดินเป็นของตนเองต่ำกว่า 1 ไร่ ทั้ง ๆ ที่ตำบลบางชั้นเป็นตำบลที่เนื้อที่เกือบทั้งหมดใช้ในการทำนา ลักษณะการถือครองที่ดินเป็นการถือครองขนาดเล็กและกระจุกกระจาย

4. ดร. กมล ชาญเลขา และกองวิจัยและประเมินผล กรมการพัฒนาชุมชน, รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาสภาวะทางสังคม และเศรษฐกิจของประชาชนในเขตอำเภอภาคใต้ (กรมการพัฒนาชุมชน, 2508), หน้า 8

5. Dr. Udhis Narksawasdi and Research and Evaluation Division Community Development Department, *A Study on the Socio-economic Conditions of the People in the Development Areas of the NorthEast* (Bangkok : Local Affairs Press, 1966), p.6.

ง. รายได้และรายจ่ายของครอบครัว

รายได้จากการสำรวจ เป็นรายได้จากการประกอบอาชีพของหัวหน้าครัวเรือน รวมทั้งรายได้ที่ได้รับช่วยเหลือจากบุคคลอื่น ๆ ทุกคนในครอบครัว ที่มีส่วนในการหาเงินมาจุนเจือครอบครัว เช่นค่าแรงงานที่ไปรับจ้างทำงานนอกบ้าน และรายได้อื่น ๆ เช่นรายได้จากผลผลิตจากไร่นา รายได้พิเศษ นอกจากที่กล่าวแล้ว โดยเฉลี่ยชาวบ้านบางชั้นมีรายได้ต่อครัวเรือนประมาณ 12,839 บาทต่อปี เมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ต่อปีของชาวนาในจังหวัดนครปฐม ซึ่งอยู่ในภาคกลางด้วยกัน ประมาณ 13,610 บาท⁶ ชาวบ้านบางชั้นยังมีรายได้ของครัวเรือนต่อปีต่ำกว่าในเขตจังหวัดนครปฐม

รายจ่ายต่อปีของหัวหน้าครัวเรือนที่จ่ายเป็นค่าข้าวสาร กับค่ากับข้าวรวมทั้งค่าของชำ ค่าเครื่องนุ่งห่ม ค่ายารักษาโรค ค่าเช่าบ้าน หรือที่ดิน ค่าเล่าเรียนของบุคคลในปกครอง ค่ามหรสพ ค่าพาหนะเดินทาง ค่าเบ็ดเตล็ด และค่าใช้จ่ายทางพิธีกรรมหรือกิจการเกี่ยวกับศาสนา โดยเฉลี่ยชาวบ้านบางชั้นมีรายจ่ายต่อครัวเรือนประมาณ 11,559.75 บาทต่อปี

จากการสำรวจรายจ่ายเกี่ยวกับกิจการทางศาสนา พุทธศาสนิกชนอุทิศเงินและสิ่งของคิดเป็นเงินตั้งแต่ 10—24,360 บาทต่อปีในการทำบุญและพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับศาสนาสำหรับมุสลิมอุทิศเงินและสิ่งของคิดเป็นเงินตั้งแต่ 20—22,600 บาทต่อปี ในการบริจาคทานการเดินทางไปฮัจยี และพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับศาสนา

การคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

ความสัมพันธ์ของศาสนากับพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของชาวบ้านบางชั้นซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประชากรในท้องถิ่นชนบทไทย ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์เพื่อพิสูจน์สมมุติฐานตามลำดับดังนี้

สมมุติฐานที่ 1 มีสหสัมพันธ์เชิงนิเสธระหว่างเทคโนโลยี (technology) ของผู้ประกอบการอาชีพต่างๆ กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

“เทคโนโลยี” ในการวิจัยนี้หมายถึง “การนำเอาความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ในสาขาใดสาขาหนึ่ง ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้”⁷ สำหรับเทคโนโลยีของ

⁶ กองเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตร, รายงานผลของการสำรวจฐานะเศรษฐกิจของชาวนาในจังหวัดนครปฐม ในฤดูปีการทำนา พ.ศ. 2498—2499 (พระนคร : โรงพิมพ์ศักดิ์ประสิทธิ์, 2507), หน้า 5

⁷ Philip Babcock Gove and the Merriam-Webster Editorial Staff, *Webster's Third New International Dictionary* (Springfield, Massachusetts : C & C Merriam Company, 1965), p.2348.

ผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับสูง และระดับต่ำ โดยมีเกณฑ์พิจารณา ดังนี้

เทคนิควิทยาระดับสูง

- อาชีพทำนา ได้แก่ผู้ที่มีการใช้ปุ๋ย ใช้ยาปราบศัตรูพืช ใช้ข้าวพันธุ์ดี เช่นข้าวขาวเสนาธิ ขาวมะลิ หรือพันธุ์ที่เจ้าหน้าที่ทางการเกษตรแนะนำ และใช้เทคนิคดังกล่าว เพราะได้เคยศึกษาหรืออบรม หรือแนะนำวิธีการใช้จากเจ้าหน้าที่ทางการเกษตร ผลที่ได้รับก็ได้รับผลดี หรือคุ้มค่าและเห็นคุณค่าของเทคนิคดังกล่าว ยินดีจะใช้เทคนิคดังกล่าวต่อไป
- อาชีพเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ผู้เลี้ยงสัตว์ โดยทำคอกเลี้ยงเป็นที่เป็นที่เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการเลี้ยง ให้อาหารผสมที่ซื้อมา
- อาชีพรับจ้าง ได้แก่ผู้ที่มีความรู้หรือฝีมือในอาชีพนั้น จากการศึกษาฝึกอบรมโดยตรง
- อาชีพค้าขาย ได้แก่ผู้ที่มีการทำบัญชีรับ-จ่ายสินค้า
- อาชีพแพทย์หรือที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพยาบาล ได้แก่ผู้ที่เป็นแพทย์แผนปัจจุบัน ซึ่งได้รับการศึกษาอบรมมาโดยตรงจากสถานศึกษา หรืออบรมทางการแพทย์
- รับราชการ ผู้ที่รับราชการตั้งแต่ชั้นตรีขึ้นไปทุกคน

เทคนิควิทยาระดับต่ำ

- อาชีพทำนา ได้แก่ผู้ที่ไม่ใช้ปุ๋ยหรือยาปราบศัตรูพืช หรือใช้ข้าวเปลือกที่เหลือจากปีก่อนโดยไม่ได้คัดพันธุ์ปลูก หรือมีการใช้ปุ๋ย หรือยาปราบศัตรูพืช หรือข้าวพันธุ์ดีแต่เป็นการใช้ตามเพื่อนบ้าน ขาดความรู้ในการใช้ซึ่งเมื่อใช้แล้วไม่ได้ผล หรือได้ผลไม่คุ้มค่า และต่อไปจะไม่ใช้เทคนิคดังกล่าว
- อาชีพเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ผู้เลี้ยงสัตว์แบบปล่อย หรือไม่ทำคอกหรือกรงให้เป็นที่เป็นทาง ใช้พันธุ์พื้นเมืองหรือไม่ทราบว่าพันธุ์ใด ให้สัตว์หาอาหารกินเองหรือหาอาหารที่พอลาได้ในแถบนั้น

อาชีพรับจ้าง ได้แก่ผู้ที่มีความรู้หรือฝีมือในอาชีพนั้น จากการฝึกหัดเอาด้วยตนเองหรือตามอย่างคนอื่น ๆ

อาชีพค้าขาย ได้แก่ผู้ที่ไม่ได้ทำบัญชีรับ-จ่ายสินค้า

อาชีพแพทย์หรือที่เกี่ยวกับการรักษาพยาบาล ได้แก่ผู้ที่เป็นแพทย์แผนโบราณ

รับราชการ ได้แก่ผู้รับราชการต่ำกว่าชั้นตรี หรือประเภทลูกจ้าง

ในการวิจัยการค้ำนึ่งถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจได้จำแนกกิจกรรมทางเศรษฐกิจตามอาชีพหลักของหัวหน้าครัวเรือน และในแต่ละกิจกรรมผู้วิจัยใช้คำถามชัก (probe) เพื่อให้ทราบถึงมูลเหตุจูงใจและการคาดหวังผลในการกระทำที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในด้านต่าง ๆ คือ สัญลักษณ์ทางศาสนาพิธีกรรมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์พิธีกรรมเพื่อสังคม ความเชื่อหรือศรัทธา และหลักธรรมคำสอนทางศาสนาหรือไม่ แคไหนเพียงไร ดังที่ได้เสนอแนวความคิดในการพิจารณาไว้ในตอนแรกแล้วนั้นในกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ผู้วิจัยได้พบว่ามีความเกี่ยวเนื่องอยู่หลายกิจกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในบรรดาผู้ที่มีอาชีพทำนา มีพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีแรกนา (the ritual of raegna) พิธีแรกตกกล้า (the ritual of raegtogkla) พิธีแรกดำ (the ritual of raegdam) พิธีรับขวัญข้าว (the ritual of chalew) พิธีทำขวัญยุ่ง (thamkhwanjung) หรือรับขวัญยุ่ง (rabkhwanjung) และพิธีทำบุญข้าวใหม่ (the ritual of thambunkhawmai) เป็นต้น พิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ผู้สนใจอาจศึกษาได้จากการศึกษาค้นคว้าของโฮเวอร์ต กอฟแมน ซึ่งได้ศึกษาค้นคว้า ชุมชนชนบทไทยที่ตำบลบางซวก อำเภอมโนบุรี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในการวิจัยนี้มิได้มีความประสงค์ที่จะศึกษารายละเอียดของพิธีกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวจึงจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดของพิธีกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว การค้ำนึ่งถึงศาสนาในกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือผู้ที่มีการค้ำนึ่งถึงศาสนาสูงกว่ามัธยฐานร่วม (common median) และผู้ที่มีการค้ำนึ่งถึงศาสนาต่ำกว่ามัธยฐานร่วม โดยนำจำนวนกิจกรรมต่าง ๆ ที่ผู้กระทำมีการค้ำนึ่งถึงศาสนามาแจกแจงความถี่ เพื่อคำนวณหามัธยฐานร่วมของจำนวนกิจกรรมที่ผู้กระทำมีการค้ำนึ่งถึงศาสนาโดยใช้สูตร

⁵Howard Keva Kaufman, *Bangkhuad : A community Study in Thailand* (New York : J.J. Augustin Incorporated Publisher, 1960), pp. 204 - 209.

$Mdn. = L_o + i \frac{\left(\frac{N}{2} - f_1\right)}{f_2}$ แล้วจึงใช้การทดสอบไคสแคว์ทดสอบความสัมพันธ์ระหว่างตัว

แปรทั้งสองและหา ส.ป.ส. สหสัมพันธ์โดยใช้สูตร $Q = \frac{ad - bc}{ad + bc}$

ตารางที่ 1

ความสัมพันธ์ระหว่างระดับของเทคโนโลยี (technology) ของผู้ประกอบการอาชีพต่าง ๆ กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

ระดับของประเภทการ ของผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ	จำนวนผู้ที่มีการคำนึงถึงศาสนา		รวม
	สูงกว่ามัธยฐานรวม	ต่ำกว่ามัธยฐานรวม	
สูง	18	27	45
ต่ำ	32	23	54
รวม	50	50	100

$$\chi^2 = 4.937$$

$$\text{ที่ } p = 0.5$$

$$d.f. = 1$$

$$Q = -0.29$$

จากตาราง 2×2 ค่าของ $\chi^2 = \frac{N (a d - b c)^2}{(a+b)(c+d)(a+c)(b+d)} = 4.937$, $d.f. = 1$ มากกว่าค่า χ^2 จาก

การเปิดตารางซึ่งเท่ากับ 3.841 แสดงให้เห็นว่าความแตกต่างของระดับของเทคโนโลยีของผู้

⁶ ประทอง กรรณสูต, สถิติศาสตร์ประยุกต์สำหรับครู (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2508), หน้า 40 - 41

⁷ Hubert M. Blalock, *Social Statistics* (New York : McGraw - Hill Book Company, Inc., 1960), p. 231.

⁸ *Ibid.*, pp. 212 - 240.

ประกอบอาชีพต่าง ๆ กับการคำนึงถึงศาสนานี้มีนัยสำคัญที่ระดับความมีนัยสำคัญ (significance level) 5 % ซึ่งหมายความว่าถ้าเทคนิควิทยาของผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ อยู่ในระดับต่ำ จะมีการคำนึงถึงศาสนาสูง ในทางตรงข้ามถ้าเทคนิควิทยาของผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ อยู่ในระดับสูงจะมีการคำนึงถึงศาสนาต่ำ จึงเป็นการยอมรับสมมติฐานว่ามีสหสัมพันธ์เชิงนิเสธระหว่างเทคนิควิทยาของผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจไปได้ส่วนหนึ่ง

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่จะนำมาหาความสัมพันธ์กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ เพื่อพิสูจน์สมมติฐานที่ตั้งไว้ให้เห็นอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น คือลักษณะของอาชีพของผู้ถูกสัมภาษณ์ ทั้งนี้เพราะระดับของเทคนิควิทยาในอาชีพต่าง ๆ ย่อมแตกต่างกันอยู่แล้ว ในการจำแนกความเจริญในทางเศรษฐกิจของสังคม หลักสำคัญประการหนึ่งก็คือ จำแนกตามอาชีพส่วนใหญ่ของสังคม คือสังคมเกษตรกรรม (agrarian society) เป็นสังคมซึ่งบุคคลในสังคมมีอาชีพในทางเกษตรกรรมเช่นการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และเทคนิควิทยายังอยู่ในระดับต่ำ สถาบัน

ตารางที่ 2

ความสัมพันธ์ระหว่างอาชีพ กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

ประเภทอาชีพ		มีการคำนึงถึงศาสนา ต่ำกว่ามัธยฐานร่วม%	มีการคำนึงถึงศาสนา สูงกว่ามัธยฐานร่วม%	t
	จำนวนเต็ม	50	50	
ทำนา		56	92	4.1
ค้าขาย		8	4	
รับจ้าง		16	2	
เลี้ยงสัตว์		6	—	
แพทย์		2	—	
รับราชการ		12	2	
	รวม	100	100	

ที่สำคัญทางสังคมคือครอบครัว กิจกรรมต่าง ๆ เช่น การผลิต การบริโภค แรงงานที่ใช้ในการผลิต ฯลฯ อยู่ภายในครอบครัว สังคมอีกชนิดหนึ่ง คือ สังคมอุตสาหกรรม (industrial society) เป็นสังคมที่บุคคลในสังคมมีการแบ่งงานกันทำ (division of labor) ตามความสามารถเฉพาะอย่างของตน (highly specialized) ในสังคมดังกล่าวนี้จึงมีบุคคล ซึ่งประกอบอาชีพต่างๆ แตกต่างกันตามความสามารถของตน โดยนัยแห่งการแบ่งประเภทสังคมดังกล่าว อาชีพทางเกษตรกรรม เช่น การทำนา เลี้ยงสัตว์จึงถือได้ว่ามีระดับเทคนิควิทยาต่ำกว่าอาชีพอื่น ๆ ข้อมูลในตารางที่ 2 ได้ผ่านการวิเคราะห์เพื่อหาความแตกต่างเกี่ยวกับประเภทของอาชีพ ว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจหรือไม่ จากตารางจะเห็นได้ว่าบรรดาผู้ที่มีการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจต่ำกว่ามัธยฐานร่วม ประเภทของอาชีพแตกต่างกันออกไป กล่าวคือ ทำนา 56% คำขาย 8% รับจ้าง 16% เลี้ยงสัตว์ 6% แพทย์ 2% และรับราชการ 12% ส่วนผู้ที่มีการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจสูงกว่ามัธยฐานร่วม เกือบทั้งหมด คือ 92% มีอาชีพหลักในการทำนา ส่วนอาชีพอื่น ๆ มีคำขาย 4% รับจ้าง 2% และรับราชการ (ประเภทลูกจ้างซึ่งต่ำกว่าชั้นตรี) 2% ค่าของอัตราส่วนวิกฤต C.R. (critical ratio) หรือ $t = \frac{P_1 - P_2}{SE.d} = 4.1$ มีค่ามากกว่า 2.58 ที่ระดับความมีนัยสำคัญ 1% หมายความว่าความแตกต่างในถิ่นอาชีพมีนัยสำคัญ ประเภทของอาชีพจึงเป็นสาเหตุของการมีการคำนึงถึงศาสนาสูงหรือต่ำกว่ามัธยฐานร่วม จึงเป็นการพิสูจน์สมมติฐานที่ 1 ได้อย่างชัดเจนทีเดียว

สมมติฐานที่ 2 มีสหสัมพันธ์เชิงนิเสธระหว่างความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยในการประกอบอาชีพกับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

เพื่อพิสูจน์สมมติฐานนี้ ปัจจัยที่นำมาพิจารณาเพิ่มขึ้นนอกจากการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่เคยใช้ในการพิสูจน์สมมติฐานที่ 1 คือความรู้สึกของผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ ว่าอาชีพที่กระทำอยู่นั้นเป็นอาชีพที่เสี่ยงหรือไม่ พิจารณาจากตารางที่ 3 ซึ่งได้หาความสัมพันธ์ระหว่างความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยในการประกอบอาชีพของผู้ถูกสัมภาษณ์กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ จากการคำนวณโดยใช้ตาราง 3×2 ค่าของ $\chi^2 = \frac{\sum fo^2 / fc - N^{10}}{df} = 13.22$ $df. = 2$ ที่ระดับความมีนัยสำคัญ 1% และ ส.ป.ส. สหสัมพันธ์

⁹Henry E. Garrett, *Statistics in Psychology and Education* (London: Longmans Green and Co. Ltd., 1962), pp. 235 - 238.

¹⁰Blalock, *op. cit.*, pp. 212 - 240

$V = \sqrt{\frac{X^2}{N \text{ Min } (r-1, c-1)}}^{11} = 0.36$ หมายความว่า ผู้ที่มีความรู้สึกว่าอาชีพที่กระทำนั้นเป็นอาชีพที่เสี่ยงมากจะเป็นผู้มีการคำนึงถึงศาสนามากกว่าผู้ที่มีความรู้สึกว่าอาชีพที่กระทำนั้นเป็นอาชีพที่เสี่ยงน้อยกว่าหรือไม่เสี่ยง จึงเป็นการพิสูจน์สมมติฐานที่ตั้งไว้ได้อย่างชัดเจนทีเดียว

ตารางที่ 3

ความสัมพันธ์ระหว่างความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

พ.ศ. 2511

ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย	มีการคำนึงถึงศาสนา		รวม
	สูงกว่ามัธยฐานรวม	ต่ำกว่ามัธยฐานรวม	
ไม่เสี่ยง	1	9	10
เสี่ยงบ้างเหมือนกัน	17	23	40
เสี่ยงมาก	32	18	50
รวม	50	50	100

$\chi^2 = 13.22$ ที่ $p = 0.01$ d.f. = 2 $V = 0.36$

สมมติฐานที่ 3 มีสหสัมพันธ์เชิงนิเสธระหว่างฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

ตามสมมติฐานข้อนี้คาดว่าผู้ที่ร่ำรวยและเป็นคนมีหน้ามีตา มากจะมีการคำนึงถึงศาสนา น้อยกว่าคนที่ยากจนและไร้เกียรติ เพื่อพิสูจน์สมมติฐานข้อนี้ได้แจกแจงปัจจัยต่าง ๆ เกี่ยวกับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อหาความสัมพันธ์กับการคำนึงถึงศาสนา ดังนี้

- ปริมาณที่ดินที่เป็นของตนเอง
- ปริมาณเงินหรือของเหลือจากกินและใช้
- รายได้คิดเป็นเงินต่อปี
- ฐานะทางสังคม

¹¹ *Ibid.*, p. 230

ในค่านปริมาตรที่ดินที่เป็นของตนเอง ซึ่งถือว่าเป็นดัชนี (indicator) ถึงฐานะอย่างหนึ่ง จะมีส่วนสัมพันธ์กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจหรือไม่ พิจารณารายละเอียด จากตารางที่ 4

ตารางที่ 4

ความสัมพันธ์ระหว่างปริมาณที่ดินที่ถือครองกับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

การคำนึงถึงศาสนา ในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ	ปริมาณที่ดินถือครอง ($\bar{X}$ - ไร่)	S.D.	C.R.
มีการคำนึงถึงศาสนาต่ำกว่า มัชฌิมรวม (N = 49 คน)	11.34	18.4	0.52
มีการคำนึงถึงศาสนาสูงกว่า มัชฌิมรวม (N = 49 คน)	13.66	26.1	

จะเห็นได้ว่า โดยเฉลี่ยผู้มีการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจต่ำกว่ามัชฌิมรวม มีที่ดินถือครองน้อยกว่าผู้ที่มีการคำนึงถึงศาสนาสูงกว่ามัชฌิมรวม และเมื่อคำนวณหา ค่าของอัตราส่วนวิกฤต (critical ratio) $C.R. = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{SED}^{12}$ ได้ 0.52 น้อยกว่าค่าที่ระดับความ มีนัยสำคัญ 1% ซึ่ง $C.R. = 2.58$ ดังนั้นผลต่างระหว่างมัชฌิมเลขคณิตไม่มีนัยสำคัญ หมายความว่าปริมาณที่ดินถือครองซึ่งเป็นดัชนีของฐานะอย่างหนึ่ง ไม่มีความสัมพันธ์กับการคำนึงถึง ศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

จำนวนรายได้ต่อปีเป็นส่วนประกอบอีกประการหนึ่งในการพิสูจน์สมมติฐานเรื่องฐานะ แต่อย่างไรก็ดี เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่าเป็นการยากที่จะเสาะแสวงหากำตอบที่ถูกต้องในเรื่องรายได้ ได้ เพราะมีปัจจัยหลายประการที่เกี่ยวข้อง อาทิ เช่น ชาวบ้านไม่สามารถจดจำรายละเอียดได้ว่า

¹²Garrett, *op. cit.*, pp. 214-215.

ปีหนึ่ง ๆ มีรายได้คิดเป็นเงินเท่าไร ชาวบ้านยังมีความหวาดระแวงพนักงานสำรวจ และปกปิดฐานะที่แท้จริงของตน ด้วยเหตุนี้ในการพิสูจน์สมมติฐานจึงพยายามใช้ดัชนีหลายประการประกอบกัน เพื่อให้ทราบถึงฐานะอันแท้จริงนำมาหาความสัมพันธ์กับการค้ำนึ่งถึงศาสนา

ตารางที่ 5

ความสัมพันธ์ระหว่างรายได้ต่อปีกับการค้ำนึ่งถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

การค้ำนึ่งถึงศาสนา ในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ	รายได้ต่อปี ($\bar{X}$ บาท)	S.D.	C.R.
มีการค้ำนึ่งถึงศาสนาต่ำกว่า มัธยฐานร่วม	14709.8	17947.3	0.11
มีการค้ำนึ่งถึงศาสนาสูงกว่า มัธยฐานร่วม	10891.7	7153.9	

ข้อมูลในตารางที่ 5 จะเห็นได้ว่า ผู้มีการค้ำนึ่งถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจต่ำกว่ามัธยฐานร่วม มีรายได้สูงกว่าผู้มีการค้ำนึ่งถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจสูงกว่ามัธยฐานร่วม และเมื่อกำหนดค่าของอัตราส่วนวิกฤติได้ $C.R. = \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{SED}^{13} = 0.11$ น้อยกว่าค่าที่ระดับความมีนัยสำคัญ 1% ซึ่ง $C.R. = 2.58$ ดังนั้น ผลต่างมัชฌิมเลขคณิตจึงไม่มีนัยสำคัญ จำนวนรายได้ต่อปีจึงไม่มีความสัมพันธ์กับการค้ำนึ่งถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

ปริมาณเงินหรือของเหลือจากกินจากใช้เป็นดัชนีอีกชนิดหนึ่งที่ชี้แสดงถึงฐานะ เนื่องด้วยข้อจำกัดของการใช้รายได้เป็นดัชนีดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยจึงได้จัด category คำตอบในเรื่องนี้ออกเป็น 3 ประเภทด้วยกัน ประเภทแรก ได้แก่ พวกที่ไม่มีเงินเหลือและยังเป็นหนี้สินเมื่อสิ้นปี ประเภทที่สอง ได้แก่ พวกที่พอค้ำ ๆ ได้เท่าไรใช้จ่ายหมด ประเภทที่สามมีเงินหรือของเหลือใช้ตามตารางที่ 6 การคำนวณค่า X^2 ใช้ตาราง 3×2 ได้ค่าของ $X^2 = \sum \frac{fo^2}{N} - N^{14} = 0.198$ ซึ่งได้ค่าน้อยกว่า X^2 จากการเปิดตารางที่ระดับความมีนัยสำคัญ 5% และ df

¹³Ibid., pp. 214-215.

¹⁴Blalock, *op. cit.*, pp. 212-240.

เท่ากับ 2 ซึ่งเท่ากับ 5.991 ซึ่งหมายความว่าไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างเงินหรือของที่เหลือกับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

ตารางที่ 6

ความสัมพันธ์ระหว่างเงินและของที่เหลือ กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

เงินหรือของที่เหลือ	มีการคำนึงถึงศาสนา สูงกว่ามัธยฐานร่วม (N = 50)	มีการคำนึงถึงศาสนา ต่ำกว่ามัธยฐานร่วม (N = 50)	รวม
มีเงินหรือของเหลือ	15	17	32
พอๆ	25	24	49
เป็นหนี้	10	9	19
	50	50	100

$$X^2 = 0.198 \quad \text{ที่ } p = .05 \quad \text{และ } d.f. = 2$$

ดังนั้นการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ จึงไม่ขึ้นอยู่กับจำนวนเงินหรือของที่เหลือต่อปี

เครื่องชี้ถึงฐานะทางสังคมที่นำมาหาความสัมพันธ์กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ผู้ที่เป็นข้าราชการ เจ้าหน้าที่ อนามัย ครู กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยกำนัน และผู้ใหญ่บ้าน มรรคทายกวัด กรรมการวัด กรรมการมัสยิด โต๊ะครู เหล่านี้ถือว่าเป็นผู้มีฐานะทางสังคมสูง และเป็นที่เคารพนับถือของบุคคลอื่นๆ ส่วนผู้ที่เห็นลูกบ้านธรรมดา ถือว่ามีฐานะทางสังคมต่ำ การคำนวณจากตาราง 2×2 ได้ค่า $X^2 = \frac{N(ad-bc)^2}{(a+b)(c+d)(a+c)(b+d)} = 0.295^{16}$ ซึ่งมีค่าน้อยกว่าค่า X^2 ที่ระดับความมีนัยสำคัญ 5% และ $d.f. = 1$ ซึ่งมีค่า = 3.841 ซึ่งหมายความว่าไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างฐานะทางสังคมกับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

¹⁵Blalock, *op. cit.*, pp. 212-240.

ตารางที่ 7

ความสัมพันธ์ระหว่างฐานะทางสังคมกับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

ฐานะทางสังคม	มีการคำนึงถึงศาสนา สูงกว่ามัธยฐานร่วม	มีการคำนึงถึงศาสนา ต่ำกว่ามัธยฐานร่วม	รวม
รับราชการ เจ้าหน้าที่อนามัย ครู กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วย มรรคทายกวัด กรรมการวัด กรรมการมัสยิด ไต่ครู ไต่แซ	7	9	16
ลูกบ้าน	43	41	84
รวม	50	50	100

$X^2 = 1.295$ ที่ $p = 0.05$ d.f. = 1

จากข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์เพื่อพิสูจน์สมมติฐานเสนอท่านผู้อ่านมาแล้วนั้น เห็นได้ว่าศาสนาหาได้มีส่วนสำคัญทำให้คนจนและคนรวยมีการประเมินทางเลือกต่าง ๆ ที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ (evaluation of the alternatives) ทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน ทั้งนี้หมายความว่าในสังคมชนบทไทยนั้นทั้งผู้ที่ยากจนและไร้เกียรติกับผู้ที่ร่ำรวยและมีหน้ามีตาต่างก็มีค่านิยมทางศาสนาเหมือนกัน สมมติฐานซึ่งตั้งไว้จึงไม่อาจพิสูจน์ได้โดยสิ้นเชิง

สมมติฐานที่ 4 มีสหสัมพันธ์เชิงปฏิฐาน (positive association) ระหว่างศาสนิกชนกลุ่มมุสลิมกับปริมาณค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมและกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนา

สมมติฐานข้อนี้คาดว่ามุสลิมจะมีปริมาณค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมและกิจกรรมทางศาสนามากกว่าพุทธศาสนิกชน เพื่อพิสูจน์สมมติฐานข้อนี้ได้ นำตัวแปรเกี่ยวกับศาสนา คือพุทธศาสนิกชนและมุสลิม มาหาความสัมพันธ์กับปริมาณค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมและกิจกรรมทางศาสนา ค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมและกิจกรรมทางศาสนา สำหรับพุทธศาสนิกชน จำนวน 60 คน มีการกระจายสูงกล่าวคือ มีช่วง (range) ตั้งแต่ 10-24,360 บาท และสำหรับมุสลิมจำนวน 40 คน มีช่วงตั้งแต่

20–22,600 บาท ค่าใช้จ่ายเหล่านี้สำหรับพุทธศาสนิกชนเป็นค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการทำบุญในวันพระ บริจาคในงานทอดกฐิน บริจาคในการสร้างโบสถ์ ใส่งานหรือผู้นำของถวายพระประจำวัน อุปสมบทตนเองหรือญาติพี่น้อง ทำบุญและพิธีกรรมอื่น ๆ เช่น ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ เสาศพ ฯลฯ สำหรับมุสลิมเป็นค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการบริจาคทานทั่วไป (ซะระเกาะห์) ไปรษณีย์ บริจาคในการสร้างมัสยิดหรือสุเหร่า บริจาคซะก๊าด ค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมอื่น ๆ เช่น แก้ววช ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ฯลฯ เนื่องจากข้อมูลมีช่วงการกระจายสูงดังกล่าวแล้ว การหารายเฉลี่ย (มัชฌิมเลขคณิต) ของรายจ่ายทางศาสนาจึงนำข้อมูลเฉพาะช่วง ตั้งแต่ 100–3,000 บาท จำนวน 38 คน สำหรับพุทธศาสนิกชน และช่วงตั้งแต่ 100–2,400 บาท จำนวน 30 คน สำหรับมุสลิม โดยตัดข้อมูลช่วงที่สูงหรือต่ำเกินไป และมีความถี่น้อยออก นำมาหารายเฉลี่ย ดังนั้นรายเฉลี่ยที่ได้จึงถือว่าเป็นรายเฉลี่ยแก้ไข (modified mean) รายเฉลี่ยแก้ไขนี้ถือว่าเป็นตัวแทนของรายจ่ายทางศาสนาที่พอสมควร และจะได้นำมาคำนวณหาความแตกต่างมัชฌิมเลขคณิตเพื่อพิสูจน์สมมติฐานต่อไป

ข้อมูลในตารางที่ 8 จะเห็นว่ามุสลิมมีรายเฉลี่ยค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับศาสนาสูงกว่าพุทธศาสนิกชน และความแตกต่างนี้นำไปทดสอบหาค่า $C.R. \frac{\bar{X}_1 - \bar{X}_2}{SED} = 3.96^{16}$ ค่าอัตราส่วนวิกฤต (C.R.) จากการคำนวณมีค่ามากกว่า 2.58 ฉะนั้นผลต่างของมัชฌิมเลขคณิตจึงมีนัยสำคัญ ที่

ตารางที่ 8

ความสัมพันธ์ระหว่างปริมาณค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา กับกลุ่มพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

กลุ่มศาสนิกชน	ค่าเฉลี่ยปริมาณค่าใช้จ่าย ในกิจการทางศาสนา (บาท)	S.D.	C.R.
พุทธศาสนิกชน (38 คน)	474.2	447.4	3.96
มุสลิม (31 คน)	918.77	547.1	

ระดับความมีนัยสำคัญ 1% จึงยอมรับสมมติฐานว่ามุสลิมมีปริมาณค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมและกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนามากกว่าพุทธศาสนิกชน หรือมีสหสัมพันธ์เชิงปฏิฐานระหว่างศาสนิกชนกลุ่มมุสลิมกับปริมาณค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมและกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนา

¹⁶ Garrett, *op.cit.*, pp. 214-215.

ปริมาณเงินและสิ่งของที่ถูกนำไปใช้จ่ายในพิธีกรรมและกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนาย่อมมีผลต่อปริมาณการออมเพื่อการลงทุน กล่าวคือทำให้เงินออมลดน้อยไปหรือไม่มีเลยและอาจก่อให้เกิดหนี้สินตามมาอีกด้วย เมื่อไม่มีเงินออม หรือเป็นหนี้ก็ไม่สามารถนำเงินมาลงทุนเพื่อขยายการผลิตต่อไปได้ นับว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผลผลิตต่ำ และการพัฒนาเศรษฐกิจโดยอาศัยการระดมทุนจากภายในประเทศไม่เป็นผล

เพื่อแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนิกชนและมุสลิมมีแบบแผนของการอุปโภคบริโภค (pattern of consumption) แตกต่างกันอย่างใด และส่วนใหญ่มีความต้องการใช้จ่ายเงินในเรื่องอะไร นอกเหนือจากเพื่อยังชีพของตนและครอบครัว จึงได้นำคำตอบเกี่ยวกับแผนการใช้จ่ายเงินเมื่อมีโชคดี ถูกล็อตเตอรี่รางวัลที่ 1 สองใบซ้อนของพุทธศาสนิกชน และมุสลิมมาศึกษาเปรียบเทียบ ดังตารางที่ 9

ตารางที่ 9

แผนการใช้จ่ายเงินเมื่อมีโชคดีถูกล็อตเตอรี่รางวัลที่ 1 สองใบซ้อน
ของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

แผนการใช้จ่ายเงิน	พุทธศาสนิกชน	มุสลิม
	%	%
จำนวนเต็ม	60	40
เก็บไว้ใช้ส่วนตัวสำหรับอุปโภคบริโภค	38.41	35.0
เลี้ยงญาติพี่น้อง ลูกหลาน ครอบครัว พ่อแม่	15.03	15.0
นำเงินไปลงทุนทางเศรษฐกิจเพื่อให้มีผลงอกงาม— เช่น ชื้อนา กำชาย เข้าหุ้น ปลูกบ้านให้เช่า	50.10	45.0
ให้กุ ฝากธนาคาร	33.40	30.0
ทำบุญให้ทาน ชะกาด สร้างโบสถ์ สร้างวัด— สร้างมัสยิด สร้างพระ สร้างถาวรวัตถุทางศาสนา	90.18	82.5
ไปเมกกะ บวชลูก บวชตนเอง บวชพี่น้อง	5.01	52.5
สร้างสิ่งที่เป็นสาธารณะประโยชน์ (สร้างโรงเรียน สะพาน)	16.70	5.0
ให้เป็นทุนการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ ตั้งมูลนิธิ	23.38	15.0
ซื้อที่ดินอยู่อาศัย ปลูกบ้าน บูรณะบ้าน	14.70	20.0
ให้กุ โดยไม่คิดดอกเบี้ย	—	5.0
ใช้หนี้	5.01	—

หมายเหตุ เป็นคำถามที่ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ

เห็นได้ว่าโดยทั่วไปแล้วพุทธศาสนิกชนมีความต้องการจะใช้จ่ายเงินจำนวนนี้ ส่วนใหญ่ในการทำบุญให้ทาน สร้างโบสถ์ วัด ส่วนมุสลิมก็เช่นกัน จะใช้เงินส่วนใหญ่ในการทำบุญให้ทาน สร้างมัสยิด ไปเมกกะ นับว่าพุทธศาสนิกชนและมุสลิมมีแผนการใช้เงินสอดคล้องกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเดินทางไปแสวงบุญที่นครเมกกะ (ฮัจยี) ต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมาก ประมาณรายละเอียด 2,000 บาทขึ้นไป ก็เป็นสาเหตุอันหนึ่งที่ทำให้การใช้จ่ายเงินเกี่ยวกับศาสนาของมุสลิมสูงกว่าของพุทธศาสนิกชน

ตารางที่ 10

ความคาดหวังผลในการบริจาคเงินก่อสร้างโบสถ์ หรือมัสยิดของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

ความคาดหวังผลในการบริจาค		พุทธศาสนิกชน %	มุสลิม %
	จำนวนเต็ม	60	40
ไม่เคยบริจาค		8.35	—
เคยออกเงินสร้างและการออกเงินเพื่อสร้างนั้นมีการคาดหวัง— ผลเกี่ยวกับศาสนาในบ้าน	symbol	22.12	7.0
”	” magic ritual	16.70	17.5
”	” social ritual	41.75	32.5
”	” faith	66.80	95.0
”	” preached principles	16.70	12.5
เคยออกเงินสร้างแต่ไม่ได้มุ่งหวังผลในการกระทำเกี่ยวกับศาสนา		1.67	2.5

หมายเหตุ เป็นคำถามที่ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ

ข้อมูลที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ ทั้งพุทธศาสนิกชนและมุสลิมต่างก็มีความต้องการในอันที่จะนำเงินไปใช้ในการลงทุนทางเศรษฐกิจเพื่อให้มีผลงอกงาม เช่นการซื้อนา ค่าขาย เช่า หุ่น ปลุกบ้านให้เช่า เป็นต้น แต่ก็ยังนับว่าเป็นความต้องการในอันที่บรรเทาจากการใช้จ่ายเงินเพื่อการแสวงบุญ

แผนการใช้จ่ายเงินในการทำบุญให้ทานสร้างโบสถ์ มัสยิด เนื่องจากความเชื่อในเรื่องชาติหน้า ของพุทธศาสนิกชน และความเชื่อในเรื่อง กิยมาห์ของมุสลิม จะเห็นได้ว่าสอดคล้อง

กับการคาดหวังผลในการบริจาคเงินก่อสร้างโบสถ์ หรือมัสยิด ดังรายละเอียดในตารางที่ 10 จะเห็นว่าพุทธศาสนิกชน 66.80% และมุสลิม 95.0% บริจาคเงินในการสร้างโบสถ์หรือมัสยิด เพราะคาดหวังผลเกี่ยวข้องกับศาสนาในด้านความเชื่อ เช่น เชื่อว่าจะได้บุญ หรือจะได้ขึ้นสวรรค์ เป็นต้น นอกจากนั้น บริจาคเงินด้วยความคาดหวังผลเกี่ยวข้องกับศาสนาในด้านพิธีกรรมทางสังคม 41.75% สำหรับพุทธศาสนิกชนและ 32.5% สำหรับมุสลิมตามลำดับ แสดงให้เห็นว่า นอกจากจะมีการคาดหวังผลเกี่ยวข้องกับศาสนาในด้านความเชื่อแล้ว พุทธศาสนิกชนยังถือว่าการบริจาคเงินสร้างโบสถ์นั้น ก็เพื่อจะได้มีโบสถ์ไว้สำหรับเป็นสถานที่อุปสมบทลูกหลานตามประเพณีต่อไป สำหรับมุสลิมก็ถือว่าการมีมัสยิดนั้น ก็จะได้เป็นสถานที่สำหรับให้มุสลิมทำพิธีทางศาสนาเช่นละหมาดในวันศุกร์ เป็นต้น

สมมติฐานที่ 5 มีสหสัมพันธ์เชิงปฏิฐานระหว่างศาสนิกชนกลุ่มมุสลิมกับการคำนึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ

สมมติฐานข้อนี้คาดว่าจำนวนศาสนิกชนกลุ่มมุสลิมที่มีการคำนึงถึงศาสนาในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านใด ๆ โดยส่วนรวมแล้วมากกว่าจำนวนพุทธศาสนิกชนหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คาดว่าศาสนิกชนกลุ่มมุสลิมจะมีการเคร่งศาสนามากกว่าพุทธศาสนิกชนนั่นเอง เพื่อพิสูจน์สมมติฐานข้อนี้ ได้นำตัวแปรเกี่ยวกับศาสนา มาหาความสัมพันธ์กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ ในตารางที่ 11 จากการหาค่า χ^2 โดยใช้ตาราง 2×2 ได้ค่าของ $\chi^2 = \frac{N(ad-bc)^2}{(a+b)(c+d)(a+c)(b+d)} = 8.167^{17}$ ซึ่งมีค่ามากกว่า χ^2 ที่ระดับความมีนัยสำคัญ 1% และ $df. = 1$ ซึ่งเท่ากับ 6.635 $Q. = 0.54$ ดังนั้นจึงยอมรับสมมติฐานที่ตั้งไว้

¹⁷ Blalock, *op.cit.*, pp. 212-240.

ตารางที่ 11

ความสัมพันธ์ระหว่างการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ
ของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

กลุ่มศาสนิกชน	จำนวนผู้ที่มีการคำนึงถึงศาสนา ในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ		
	มีการคำนึงถึงศาสนา ต่ำกว่ามัธยฐานรวม	มีการคำนึงถึงศาสนา สูงกว่ามัธยฐานรวม	รวม
พุทธ	37	23	60
อิสลาม	13	27	40
รวม	50	50	100
$\chi^2 = 8.167$ ที่ $p = 0.01$ d.f. = 1 Q = 0.54			

เพื่อที่จะพิสูจน์สมมติฐานที่ตั้งไว้ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จะได้นำการคำนึงถึงศาสนาในค่านิยมลักษณะ พิธีกรรมทางเวทมนตร์ พิธีกรรมทางสังคม ความเชื่อ และสัญลักษณ์ทางศาสนา มาหาความสัมพันธ์กับศาสนิกชนกลุ่มมุสลิม และพุทธศาสนิกชน เพื่อพิจารณาเปรียบเทียบการคำนึงถึงศาสนาของศาสนิกชนทั้ง ๒ กลุ่มต่อไป

ตารางที่ 12 มีข้อมูลที่น่าสนใจดังนี้

ศาสนิกชนกลุ่มมุสลิม มีผู้ที่มีการคำนึงถึงศาสนาในการทำพฤติกรรมทางเศรษฐกิจสูงกว่ามัชฌิมร่วม คิดเป็นร้อยละ ตามลำดับดังนี้ ในด้านสัญลักษณ์ทางศาสนา 40.0% พิธีกรรมทางเวทมนตร์ 67.5% พิธีกรรมทางสังคม 10.0% ความเชื่อ 67.5% หลักธรรมคำสอน 95.0% ส่วนศาสนิกชน กลุ่มพุทธศาสนิกชนมีผู้ที่มีการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจสูงกว่ามัชฌิมร่วม คิดเป็นร้อยละตามลำดับดังนี้ ในด้านสัญลักษณ์ทางศาสนา 55.11% พิธีกรรมทางเวทมนตร์ 45.09% พิธีกรรมทางสังคม 46.76% ความเชื่อ 40.08% หลักธรรมคำสอน 20.04% ดังนั้นจึงเห็นได้ว่ามุสลิมมีผู้ที่มีการคำนึงถึงศาสนาในด้านพิธีกรรมทางเวทมนตร์ ความเชื่อ และหลักธรรมคำสอนทางศาสนามากกว่าพุทธศาสนิกชน แต่จำนวนผู้ที่มีการคำนึงถึงศาสนาในด้านสัญลักษณ์ทางศาสนาและพิธีกรรมทางสังคมในกลุ่มมุสลิมมีน้อยกว่ากลุ่มพุทธศาสนิกชน

ตารางที่ 13

มูลเหตุจูงใจในการเลือกประกอบอาชีพในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนา
ของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

มูลเหตุจูงใจในการเลือกประกอบอาชีพ		พุทธศาสนิกชน %	มุสลิม %
	จำนวนเต็ม	60	40
ไม่มีมูลเหตุจูงใจที่เกี่ยวข้องกับศาสนาแต่อย่างไร		90.18	87.5
มีมูลเหตุจูงใจเกี่ยวกับศาสนาในแง่	symbol	5.01	7.5
”	magic ritual	5.01	2.5
”	social ritual	—	—
”	faith	14.70	10.0
”	preached principles	14.70	12.5

หมายเหตุ เป็นคำถามที่ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ

ตารางที่ 14

การคาดหวังผลในการเลือกประกอบอาชีพในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนา
ของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

การคาดหวังผลในการเลือกประกอบอาชีพ		พุทธศาสนิกชน %	มุสลิม %
	จำนวนเต็ม	60	40
	ไม่มีการคาดหวังผลที่เกี่ยวข้องกับศาสนาแต่อย่างใด	60.12	42.5
	มีการคาดหวังผลที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในแง่ symbol	20.04	55.0
”	” ” magic ritual	17.37	47.5
”	” ” social ritual	6.68	17.5
”	” ” faith	23.38	47.5
”	” ” preached principles	20.04	42.5

หมายเหตุ เป็นคำถามที่ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ

นอกจากนี้ถ้าพิจารณาเหตุผลเหตุจูงใจในการเลือกประกอบอาชีพ ดังตารางที่ 13 และการคาดหวังผลในการเลือกประกอบอาชีพดังตารางที่ 14 เปรียบเทียบระหว่างมุสลิมและพุทธศาสนิกชนแล้ว มีข้อมูลที่น่าสนใจ คือ

1. ในการตัดสินใจเลือกประกอบอาชีพนั้น พุทธศาสนิกชน 90.18% และมุสลิม 87.5% ไม่มีเหตุผลเหตุจูงใจจากศาสนา ส่วนใหญ่อ้างว่าประกอบอาชีพนี้เพราะบรรพบุรุษเคยทำมาแต่ก่อนเป็นต้น หลักธรรมคำสอนทางศาสนามีส่วนก่อให้เกิดการจูงใจในการเลือกประกอบอาชีพอยู่บ้าง กล่าวคือพุทธศาสนิกชน 14.70% อ้างว่าเป็นอาชีพที่สุจริตไม่ขัดกับหลักธรรมคำสอนทางศาสนา และมุสลิม 12.5% อ้างว่าเป็นอาชีพไม่ขัดกับคำสอนของอัลเลาะห์

2. ในการตัดสินใจเลือกประกอบอาชีพ พุทธศาสนิกชน 60.12% และมุสลิม 42.5% ไม่มีการคาดหวังผลเกี่ยวกับศาสนา ในกลุ่มมุสลิมมีผู้ที่มีการคาดหวังผลเกี่ยวกับศาสนา ในการเลือกประกอบอาชีพ มากกว่าพุทธศาสนิกชน กล่าวคือ อ้างว่าเพื่อจะได้มีเงินในการบริจาคสร้างมัสยิด (สัญลักษณ์ทางศาสนา 55.0%) เพื่อใช้ในศาสนกิจ เช่น การละหมาด เพราะเชื่อว่า

การละหมาดจะทำให้ได้ขึ้นสวรรค์ ในวันสิ้นโลก (พิธีกรรมทางเวทมนต์ 47.5% และความเชื่อ 47.5%) ซึ่งเป็นการทำตามหลักธรรมคำสอน (หลักธรรมคำสอน 42.5%) ส่วนพุทธศาสนิกชนมีการคาดหวังผลเกี่ยวกับศาสนาในการเลือกประกอบอาชีพน้อยกว่ามุสลิม กล่าวคือ เชื่อว่าการประกอบอาชีพนี้จะได้อุปถุศล (ความเชื่อ 23.38%) เพื่อจะได้มีเงินไว้อุปสมบทลูกหลานสืบศาสนาต่อไป (สัญลักษณ์ทางศาสนา 20.04%) และหลักธรรมคำสอน 20.04% การอุปสมบทของลูกหลานตนเองก็จะได้อุปถุศล ได้เกาะชายผ้าเหลืองไปสวรรค์ (พิธีกรรมทางเวทมนต์ 17.37%)

จากการพิจารณาการคำนึงถึงศาสนาในทางพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ และการคำนึงถึงศาสนาในการเลือกประกอบอาชีพ จึงสรุปได้ว่าการคำนึงถึงศาสนานั้นมีความสัมพันธ์กับศาสนา กล่าวคือศาสนิกชนกลุ่มมุสลิมมีการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจมากกว่าพุทธศาสนิกชนเป็นการยอมรับสมมติฐานที่ตั้งไว้

สมมติฐานที่ 6 มีสหพันธ์เชิงนิเสธระหว่างการคำนึงถึงศาสนาในด้านความเข้าใจในธรรม และการถือปฏิบัติหลักธรรม คำสอนกับการคำนึงถึงศาสนาในด้านสัญลักษณ์ พิธีกรรมเพื่อสังคม พิธีกรรมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์และศรัทธา

เพื่อพิสูจน์สมมติฐานนี้จะได้นำข้อมูลเกี่ยวกับศาสนาในด้านความเข้าใจในธรรม ธรรมที่ยึดถือปฏิบัติ ศรัทธา พิธีกรรม และสัญลักษณ์ทางศาสนาให้ท่านผู้อ่านได้พิจารณาตามลำดับดังนี้

ก. ความเข้าใจในธรรมและการถือปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน

หลักธรรมคำสอนที่ถือว่าเป็นหลักทั่วไปแห่งพุทธศาสนามี 3 ประการคือ 1. เว้นความชั่ว 2. ประพฤติความดี 3. ขำระจิตใจให้สะอาด¹⁸ แต่หลักธรรมคำสอนที่จัดเป็นหัวใจหรือเป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนาได้แก่ความจริงอันประเสริฐสี่ประการ หรืออริยสัจสี่อันได้แก่ ทุกข์ (ความจริงเรื่องทุกข์) สมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) นิโรธ (ความดับทุกข์) และมรรค

¹⁸สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508), หน้า

(ข้อปฏิบัติให้ถึงความคับทุกข์) ¹⁹ ส่วนคำสอนทางศาสนาอิสลามแบ่งเป็น 5 หมวดหมู่ด้วย นั่นคือ หลักความเชื่อ (beliefs) หลักการแสดงความจงรักภักดีโดยการปฏิบัติ (practical devotions) หลักการเกี่ยวกับหน้าที่ระหว่างบุคคล (transactions) หลักจริยธรรม (moralities) และหลักการลงโทษเมื่อมีการทำผิด (punishment) ²⁰ ในบรรดาหลักทั้ง 5 ประการนี้ หลักความเชื่อและหลักการปฏิบัติเป็นหลักพื้นฐานอันสำคัญยิ่งของอิสลาม ดังนั้นจึงถือว่าหลักความเชื่อ 6 ประการคือ 1. เชื่อในพระอัลเลาะห์ 2. เชื่อในเทพบริวารของอัลเลาะห์ 3. เชื่อในคัมภีร์กุรอาน 4. เชื่อในผู้แทนพระอัลเลาะห์ 5. เชื่อในภาวะที่มนุษย์ต้องกลับเป็นซินเพื่อรับพิพากษาในปัจจุบันกาล 6. เชื่อในสรรพเหตุการณ์เกิดขึ้นเพราะเหตุพระลิขิต และหลักปฏิบัติ 4 ประการคือ 1. การชำระล้างร่างกายและสวดมนต์ (ละหมาด) วันละ 5 เวลา 2. การถือบวช 30 วันในหนึ่งปี 3. การบริจาคทาน 4. การไปนมัสการ (ฮัจยี) เหล่านี้เป็นหลักธรรมอันเป็นหัวใจของศาสนาอิสลาม

ตารางที่ 15 เป็นข้อมูลจากคำถามว่า “ตามความเข้าใจของท่าน หลักธรรมคำสอนที่จัดว่าสำคัญที่สุดหรือเป็นหัวใจของศาสนา(พุทธ หรืออิสลามแล้วแต่กรณี) ได้แก่อะไร”

1. พุทธศาสนิกชนเห็นว่าหลักคำสอนที่จัดว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนานั้น คือการทำบุญ สุนทานียกถือพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง และยกย่องบุคคลผู้มีคุณ มี 36.74% และการปฏิบัติตนเป็นกษัตริย์ มีศีลธรรม ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน 30.06% ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนิกชนนั้นไม่ทราบว่าหลักธรรมคำสอนที่จัดว่าเป็นหัวใจทางศาสนา คืออะไรหรือขาดความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนที่สำคัญ

2. สำหรับมุสลิม โดยทั่วไปถือว่า การละหมาด อ่านกุรอานทุกวัน (70.0%) การถือศีลอด หรือการถือศีลบวช (62.5%) เชื่อในพระเจ้าผู้เป็นเจ้าองค์เดียว นิกายอัลเลาะห์ เสมอ (55.0%) การบริจาคทาน (42.5%) และการไปเมกกะ หรือฮัจยี (37.5%) เป็นหลักคำสอนอันถือว่าเป็นหัวใจของศาสนาอิสลาม นับว่าเป็นความเข้าใจที่สอดคล้องกับหลักศาสนาจริง ๆ

¹⁹ ภิคุปัญญานันทมุนี, สังคมมนุษย์กับพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน (พระนคร : สำนักพิมพ์สันติธรรม, 2506), หน้า 618.

²⁰ Amhad A. Calwash, *The Religion of Islam* (Cambridge, Massachusetts: The Murray Printing Company, 1940) pp. 127-128.

ตารางที่ 15

หลักคำสอนที่จัดว่าเป็นหัวใจของศาสนาตามความเข้าใจของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

หลักคำสอนที่จัดเป็นหัวใจของศาสนา	พุทธ %	อิสลาม %
ไม่ตอบ	8.35	2.5
ปฏิบัติตนเป็นคนที่มศีลธรรม ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน	30.06	10.0
ห้ามฆ่าสัตว์	13.36	—
ห้ามลักทรัพย์ พอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ หากินโดยสุจริต	23.38	2.5
ห้ามพูดปด	6.68	2.5
ไม่ผิดลูกเมียคนอื่น	1.67	—
ศีล 5	20.04	—
เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนบ้าน ไม่มีใจอิจฉาริษยาคนอื่นรักกันเหมือนพี่น้อง ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน	6.68	2.5
หลักปฏิบัติ ๕ ประการ ทำจิตใจให้สบาย	5.01	10.0
ทำบุญสุนทาน ถิ่ตถิ์ยพระพุทท พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่ง		
ยกย่องบุคคลผู้มีคุณ	36.79	—
ละหมาด อ่านกุรอ่านทุกวัน	—	70.0
ไปเมกกะ หรือฮัจยี	—	37.5
ถือศีลออก ถือศีลบวช ถือบวช ห้ามกินหมู	—	62.5
ให้ทานในพิธีกรรมต่าง ๆ ชะกาด ชะระเกาะห์	5.01	42.5
เชื่อในพระเจ้าเป็นเจ้าองค์เดียว นึกถึงอัลเลาะห์เสมอ ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามหลักศาสนา	6.68	55.0
ไม่ดื่มสุรา ไม่ขายสุรา หรือของมีนเมา	3.34	5.0
บวชทางศาสนา	6.68	2.5

ทัศนคติของพุทธศาสนิกชนและมุสลิมเกี่ยวกับแนวทางในการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันและธรรมหรือคำสอนที่ไม่สามารถปฏิบัติได้ในชีวิตประจำวันมีข้อเท็จจริงที่น่าสนใจปรากฏดังตารางที่ 16,17 ดังนี้

พุทธศาสนิกชนเห็นว่าแนวทางที่ควรประพฤติปฏิบัติ คือ การทำความดีละเว้นความชั่ว ถือศีลให้ทาน ไม่เบียดเบียนกัน ช่วยเหลือผู้อื่นตามความสามารถ ทำตนไม่ให้ผู้อื่นเกลียด คุณธรรมดังกล่าวนี้ ทำให้พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปมีใจโอบอ้อมอารี เยื่อใยแผ่ต่อเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นลักษณะของชาวชนบทไทยโดยทั่วไป ส่วนมุสลิมนั้นถือว่าการทำตามบทบัญญัติทางศาสนา ทำพิธีทางศาสนาเช่นทำละหมาด โดยเคร่งครัด และนับถืออัลเลาะห์องค์เดียว เป็นสิ่งที่มุสลิมที่ดีควรประพฤติปฏิบัติ เนื่องจากความเข้าใจในหลักธรรมที่ว่า ศรัทธา และระลึกถึงอัลเลาะห์เสมอ เมื่อศรัทธาแล้วจึงปฏิบัติตามอันเป็นหลักธรรมคำสอนที่สำคัญของศาสนาอิสลาม คุณธรรมข้อนี้ทำให้มุสลิมโดยทั่วไปเคร่งศาสนาหรือมีการคำนึงถึงศาสนามากกว่าพุทธศาสนิกชน (สมมติฐานที่ 5) ดังกล่าวแล้ว

ข้อมูลที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ พุทธศาสนิกชน 16.70% และมุสลิม 22.5% เข้าใจว่าแนวทางที่พุทธศาสนิกชนและมุสลิมที่ดีควรประพฤติปฏิบัติคือการทำบุญให้ทานบริจาคเงินในทางศาสนา ไปเมกกะ . คุณธรรมข้อนี้ทำให้พุทธศาสนิกชนและมุสลิมอุทิศเงินและสิ่งของเป็นจำนวนมากในการทำบุญและการบริจาคในกิจการเกี่ยวกับศาสนา

นอกจากนั้นในส่วนที่เกี่ยวข้องกับธรรม หรือคำสั่งสอนที่ไม่เหมาะสมกับชีวิตประจำวันนั้นพุทธศาสนิกชนและมุสลิมส่วนใหญ่เชื่อว่า ไม่มีธรรมหรือคำสอนที่ไม่เหมาะสมกับการนำมาประพฤติปฏิบัติประจำวัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทั้งพุทธศาสนิกชนและมุสลิมต่างก็มีความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาที่ตนนับถือเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามในบรรดาธรรมหรือคำสอนที่ขัดกับการนำมาปฏิบัตินั้น พุทธศาสนิกชนเห็นว่าการห้ามฆ่าสัตว์ ห้ามดื่มสุรา ห้ามฟุดปด ตามลำดับเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ยาก ทั้งนี้เพราะสัตว์ย่อมเป็นอาหารของมนุษย์ การดื่มสุราเป็นความนิยมในงานรื่นเริง หรือการสมาคมทั่วไป การฟุดปด บางครั้งก็จำเป็น และทำให้ได้ผลดีบางประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในค้ำนธุรกิจซึ่งมีการชิงไหวชิงพริบ การฟุดตามความจริง อาจทำให้เสียผลประโยชน์ได้ ส่วนมุสลิมเห็นว่าการทำละหมาดวันละ 5 ครั้ง ไม่เป็นการเหมาะสม ทั้งนี้เพราะไม่สามารถทำได้ เนื่องจากต้องไปทำมาหากินนอกบ้าน ถ้าเคร่งครัดต่อการทำละหมาดก็จะเสียเวลาทำมาหากิน อย่างไรก็ตามถ้ามีเงินและไม่ต้องทำมาหากินก็จะทำละหมาดมิให้บกพร่อง

ตารางที่ 18

แนวทางที่พุทธศาสนิกชนและมุสลิมที่ดีควรประพฤติปฏิบัติ
ตามทัศนะของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

แนวทางประพฤติปฏิบัติ	พุทธศาสนิกชน	มุสลิม
	%	%
จำนวนเต็ม	60	40
ทำตามบทบัญญัติทางศาสนา ทำพิธีทางศาสนา เช่น ทำละหมาดโดยเคร่งครัด และนับถืออัลเลาะห์องค์เดียว บวชเรียนหาความรู้ทางธรรม ทำวิปัสสนา บวชอุกหฐาน ไปวัดฟังเทศน์	17.37	75.0
ทำความดีละเว้นความชั่ว ถือศีลให้ท่าน ไม่เบียดเบียนกัน ช่วยเหลือผู้อื่นตามความสามารถ ทำตนไม่ให้ผู้อื่นเกลียด ไม่เสพของมีนเมา	53.44	42.5
ไม่ลักทรัพย์ ปล้น ปรารถนาอาชีพในทางที่ชอบ	—	15.0
ไม่ฆ่าสัตว์	16.70	10.0
ขยันขันแข็งอดทน ตั้งใจทำมาหากิน ทำใจให้ผ่องแผ้ว	0.39	—
ไม่เย่อหยิ่งจองหอง พுகจาไม่สุภาพ เชื่อฟังพ่อแม่	5.01	2.5
ทำบุญให้ท่าน ตักบาตร บริจาคเงินในทางศาสนาไปเมกกะ	1.67	2.5
ถือศีลออก หลักปฏิบัติ 5 ประการ	16.70	22.5
ถือศีล 5	—	1.75
ไม่เที่ยวเตร่ เล่นการพนัน ไม่เจ้าชู้	11.69	—
ไม่พุกปด ซื่อสัตย์สุจริต	3.34	—
มีพรหมวิหาร 4 ศีล สมาธิ ปัญญา	11.69	2.5
	1.67	—

ตารางที่ 19

ธรรมเนียม คำสั่งสอนที่ไม่เหมาะสมกับการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน
ตามทัศนะของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

ธรรมเนียมหรือคำสั่งสอนที่ไม่เหมาะสม	พุทธศาสนิกชน	มุสลิม
	%	%
จำนวนเต็ม	60	40
ไม่ตอบ	5.01	—
การทำละหมาดวันละ 5 ครั้ง	—	25.0
การไปเมกกะ หรือ ฮัจยี	—	2.5
ถือศีลออก	—	2.5
การผูกปด	11.69	—
ห้ามฆ่าสัตว์	28.39	2.5
ห้ามดื่มสุรา	15.05	—
ศีล 5	3.34	—
ห้ามเล่นการพนัน	—	2.5
มีธรรมเนียมหรือคำสั่งสอนที่ขัดกับชีวิตประจำวันแต่ไม่บอกว่าอะไรบ้าง	6.68	5.0
ไม่มีธรรมเนียมหรือคำสั่งสอนที่ขัด (ธรรมเนียมข้อไม่ขัด)	48.43	67.5

ข. ศรัทธาทางศาสนา

หลักสำคัญของระบบค่านิยมทางสังคมของไทย อันเป็นผลที่เกิดจากความสอดคล้อง
ต้องกัน ระหว่างค่านิยมทางสังคมกับศาสนาพุทธในส่วนที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิดใหม่
และหลักแห่งกรรมเป็นพลังที่ทำให้ทุกคนมุ่งที่จะทำบุญกุศลเพื่อความเจริญในชาติหน้า และ
ความเชื่อในกัณฑ์ของมุสลิมที่ว่าจะมีวันสิ้นโลก ซึ่งเป็นวันที่ทุกคนที่ตายไปแล้วจะกลับฟื้นคืน-
ชีพมาฟังคำพิพากษาพิจารณาความดีความชอบจากพระอัลเลาะห์ ผู้ที่ทำตามบทบัญญัติทาง

ศาสนาไว้กับถ่วงก็จะไ้ไปสู่สุภะหรือสวรรค์ เหล่านี้เป็นเรื่องที้อาจมีผลทางเศรษฐกิจ คือทำให้การรอมทรัพย์เพื่อการลงทุนมีน้อย ผู้ใดยิ่งจนมากก็ยิ่งทำบุญมาก ด้วยเศรษฐกิจที่มีอยู่น้อยของตนด้วยความหวังจะได้มั่งมีศรีสุขในชาติหน้าสำหรับพุทธศาสนิกชน และจะได้ไปสวรรค์สำหรับมุสลิม

สำหรับความเชื่อเรื่องชาติหน้า และวันกียมะห์ว่าจะมีจริงหรือไม่ ความเห็นของชาวบ้านบางชั้นต้งปรากฏในตารางที่ 20 มีข้อมูลที่น่าสนใจ คือ มุสลิมเชื่อว่ามีวันกียมะห์ เป็นหลักคำสอนที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์กุรอานว่า “ในวันนี้ผู้ที่สิ้นชีวิตไปแล้วจะฟื้นคืนชีพมารับคำตัดสินอันเที่ยงธรรมจากพระเจ้า ผู้ทำความดี (ตามบทบัญญัติทางศาสนา) จะได้ไปเสพสุขบนสวรรค์ และในทางตรงข้ามผู้ทำความชั่วย่อมต้องตกนรก”²¹ ส่วนพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่เชื่อว่าชาติหน้ามีจริง ทั้งนี้เพราะ “การเผยแพร่ศาสนาหรือศีลธรรมก็ดีในสมัยก่อนนิยมอ้างเรื่องสวรรค์—นรก และชาตกต่าง ๆ เพื่อเป็นเหตุจูงใจให้คนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาเป็นหลักสำคัญ”²² แต่อย่างไรก็ดีเมื่อเปรียบเทียบกับมุสลิมจะเห็นได้ว่าผู้ที่ไม่เชื่อ ไม่แน่ใจ อันเกิดจาก

ตารางที่ 20

ความเชื่อเกี่ยวกับชาติหน้าหรือวันกียมะห์ ของพุทธศาสนิกชนหรือมุสลิม

ความเชื่อเกี่ยวกับชาติหน้าหรือวันกียมะห์	พุทธศาสนิกชน	มุสลิม
	%	%
จำนวนเต็ม	60	40
เชื่อว่ามีวันกียมะห์หรือเชื่อว่ามีชาติหน้า	55.11	97.5
ไม่เชื่อว่ามีวันกียมะห์ หรือไม่เชื่อว่ามีชาติหน้า	13.36	2.5
ไม่แน่ใจ	30.06	—
ชาตินี้สำคัญกว่าชาติหน้า	1.67	—
รวม	100.20	100.0

²¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, อิสลามสมัยแรก (พระนคร : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2511), หน้า 97 (โดยผู้วิจัย).

²² จอมพลถนอม กิตติขจร, โรคแทรกระหว่างพัฒนาชุมชนในชนบท (พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, 2509), หน้า 33.

การนำคำสอนมาพิจารณาใคร่ครวญด้วยเหตุผลเมื่อเห็นคล้ายตามจึงเชื่อ ซึ่งเป็นหลักคำสอนส่วนหนึ่งทางพุทธศาสนามีสูงกว่ามุสลิมซึ่งห้ามมิให้มีการถกเถียงกันในเรื่องที่คัมภีร์กุรอานกำหนดไว้ เพราะถือว่าเป็นสิ่งที่ “พระเจ้ายกไว้ให้อยู่พ้นจากปัญญาและเหตุผลของมนุษย์เสียแล้ว” 28

ความเชื่อดังกล่าวของพุทธศาสนิกชนและมุสลิมจะมีความสัมพันธ์กับการทำบุญและผลที่จะได้รับหรือไม่รายละเอียดจากตารางที่ 21,22 มีข้อมูลที่น่าสนใจ คือ

ตารางที่ 21

ทรรศนะเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องการทำบุญและผลที่จะได้รับในชาติหน้า
ของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

ความเชื่อเรื่องการทำบุญและผลที่จะได้รับ	พุทธศาสนิกชน	มุสลิม
	%	%
จำนวนเต็ม	60	40
ไม่เห็นด้วย	20.04	2.5
ทำบุญในชาตินี้จะทำให้ดีขึ้นในชาติหน้า	71.81	—
ทำบุญไว้เมื่อตายจะได้ขึ้นสวรรค์	—	97.5
ไม่แน่ใจ	3.34	—
ไม่ตอบ	5.01	—

ตารางที่ 21 แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ เชื่อว่าทำบุญในชาตินี้จะทำให้ดีขึ้นในชาติหน้า ส่วนมุสลิมส่วนใหญ่เชื่อว่า การทำดีหรือทำตามบทบัญญัติทางศาสนาแล้วจะทำให้ได้ขึ้นสวรรค์ซึ่งเป็นการคาดหวังผล สืบเนื่องจากความเชื่อเรื่องชาติหน้า หรือวันกิยามะห์ดังกล่าวแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนิกชนที่ไม่เห็นด้วยก็มีถึง 20.04% ซึ่งเป็นจำนวนที่น่าสนใจว่าปัจจุบันความเชื่อในเรื่องชาติหน้ากำลังมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้จากข้อเท็จจริงปรากฏว่าชาวบ้านบางชั้นมีการเดินทางเข้ากรุงเทพฯ หรือมีบุตรหลานที่ศึกษาในกรุงเทพฯ แนวความคิดสมัยใหม่จึงมีอิทธิพลเปลี่ยนความเชื่อสมัยก่อน ๆ ได้บ้าง

28 นิธิ เอียวศรีวงศ์, *op.cit.*, หน้า 92

เกี่ยวกับการกระทำที่จะให้ผลบุญมากที่สุดตามทรรณะของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม รายละเอียดจากตารางที่ 22 มีข้อมูลซึ่งแสดงว่าพุทธศาสนิกชนเห็นว่าการทำบุญให้ทาน ทอดกฐิน และการสร้างถาวรวัตถุเกี่ยวกับศาสนาจะได้ผลดีที่สุดตามลำดับ ส่วนมุสลิมเห็นว่าการทำละหมาดเป็นการกระทำที่ได้บุญมากจะทำให้ได้ขึ้นสวรรค์ เพราะหลักคำสอนทางศาสนาก็บ่งไว้เช่นนี้โดยชัดเจนถือเป็นข้อสำคัญว่าเป็นทวารไปสู่สวรรค์

ตารางที่ 22

การกระทำที่จะให้ผลบุญมากที่สุดตามทรรณะของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

ชนิดของการกระทำ	พุทธศาสนิกชน	มุสลิม
	%	%
	จำนวนเต็ม	จำนวนเต็ม
	60	40
ไม่ทราบ	28.39	15.0
สร้างถาวรวัตถุเกี่ยวกับศาสนา	23.38	—
ทำบุญให้ทาน ทอดกฐิน	29.06	12.5
ฟังพระธรรมคำสั่งสอน	6.68	—
จะทำอะไรขึ้นอยู่กับเจตนาหรือศรัทธาเป็นสำคัญ	1.67	10.0
บวชลูกหลาน บวชตนเอง ทำฮัจยี	11.69	7.5
ละหมาด	—	40.0
ทำตามอัลเลาะห์สอน	—	27.5
ทำความดี อยู่ในกรอบประเพณี อยู่ในอาชีพสุจริต	6.68	7.5
ถือศีลอด ถือบวช	—	15.0
ถือศีล ๕ รักษาศีลในวันพระ	3.34	—
อุทิศส่วนบุญให้คนอื่น ๆ	1.67	—

หมายเหตุ เป็นคำถามที่ตอบได้มากกว่า ๑ คำตอบ

เมื่อถามถึงสาเหตุที่ทำให้บุคคลที่รู้จักมีฐานะทางเศรษฐกิจดี เป็นเพราะเหตุใดพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่เชื่อว่าสาเหตุที่ทำให้ร่ำรวยในชาตินี้เพราะเมื่อชาติก่อน ได้ทำบุญไว้ เนื่องจากอิทธิพลของความเชื่อเรื่องชาติหน้ามีจริงและการทำบุญในชาตินี้จะทำให้ดีขึ้นในชาติหน้า ส่วนมุสลิมส่วนใหญ่เชื่อว่าร่ำรวยเพราะอัลเลาะห์บรรดาล เพราะตนทำถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของอัลเลาะห์ เนื่องจากคำสอนเรื่องอัลเลาะห์เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของทุกคนว่าจะเป็นคนจนหรือคนมี และเป็นผู้บันดาลความมั่งมีแก่บุคคล ส่วนที่มีความเห็นว่าร่ำรวยเพราะความสามารถของตนในชาตินี้อันเป็นหลักยึดถือทางเศรษฐกิจนั้นมีเพียงเล็กน้อย และในจำนวนนี้พุทธศาสนิกชนมีความคิดเช่นนี้มากกว่ามุสลิม แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนิกชนก็มีผู้ตระหนักในเรื่องสามารถร่ำรวยในชาตินี้ได้ด้วยความสามารถของตนเอง ไม่เป็นบุคคลที่ยอมรับชะตากรรมของตนโดยอกรรมแต่ชาติปางก่อน จึงเป็นที่น่าสนใจว่าในการอบรมสั่งสอนศาสนาควรจะได้นำหลักธรรมที่จะปลูกฝังทัศนคตินี้มาเน้นให้เกิดความเข้าใจอันเป็นประโยชน์ในการปรับปรุงฐานะทางเศรษฐกิจของตนให้ดีขึ้น เช่นธรรมในเรื่องอิทธิบาท ๔ สอนให้มี ฉันทะ วิริยะ จิตตะวิมังสา อันเป็นหลักที่เหมาะสมในการยึดถือเพื่อสร้างฐานะของตนให้ดีขึ้น

ตาราง 23

มูลเหตุที่ทำให้ผู้มีฐานะร่ำรวยที่สุดในหมู่บ้านร่ำรวยตามทรรศนะของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

มูลเหตุที่ทำให้ร่ำรวย	พุทธศาสนิกชน	มุสลิม	
	%	%	
	จำนวนเต็ม	60	40
ไม่บอกหรือไม่ทราบ	3.34	10.0	
ร่ำรวยเพราะชาติก่อนทำบุญไว้	63.45	—	
ร่ำรวยเพราะความสามารถในชาตินี้ ความขยันหมั่นเพียร	21.71	12.5	
ร่ำรวยเพราะอัลเลาะห์บันดาล เพราะทำตนถูกต้องตามวัตถุประสงค์ของอัลเลาะห์	—	90.0	
ร่ำรวยเพราะโชคดีถูกฉ้อตเตอร์ ได้รับมรดกตกทอด	11.69	10.0	
ร่ำรวยเพราะโกง คำของเดือน ทำผิดกฎหมาย	1.67	—	
ร่ำรวยเพราะอยู่ในศีลธรรม ไม่เกเร เที้ยวเตร	1.67	2.5	
ร่ำรวยเพราะได้รับมรดกรวมกับความสามารถ	3.34	—	

เกี่ยวกับชีวิตว่าการที่มีชีวิตในปัจจุบันเป็นคนมั่งมีหรือจนนั้นมีอะไรเป็นเครื่องกำหนด พุทธศาสนิกชนและมุสลิมมีทรรศนะต่าง ๆ ดังตารางที่ 24 คือ

ตารางที่ 24

สิ่งที่เป็นตัวดำเนินชีวิตในปัจจุบันตามทรรศนะของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

สิ่งที่เป็นตัวกำหนดการดำเนินชีวิต	พุทธศาสนิกชน	มุสลิม
	%	%
จำนวนเต็ม	60	40
ไม่เชื่อพรหมลิขิต หรืออัลเลาะห์ (แต่ไม่ให้เหตุผล)	6.58	5.0
พรหมลิขิต โชคชะตา บุญวาสนา กรรมแต่ชาติปางก่อน หรืออัลเลาะห์	62.15	90.0
ความสามารถ ความรู้ และความขยันหมั่นเพียรของตนเอง	29.10	5.0
ขึ้นอยู่กับทรัพย์สินสมบัติที่บรรพบุรุษได้สะสมไว้	1.67	—
รวม	100.00	100.0

เห็นได้ว่าพุทธศาสนิกชน 62.15% เชื่อว่า พรหมลิขิต โชคชะตา บุญวาสนา และกรรมแต่ชาติปางก่อน เป็นสิ่งที่กำหนดการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ความเชื่อเช่นนี้เกิดจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ผสมผสานกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ ที่มีต่อการนับถือพุทธศาสนาของชาวนครไทย อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่กล่าวถึงพระพรหมและเชื่อว่าเป็นผู้ลิขิตชีวิตของมนุษย์ ผสมผสานกับคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมและความเชื่อเรื่องชาติหน้าทำให้พุทธศาสนิกชน ส่วนใหญ่มีความเชื่อเรื่องสิ่งที่เป็นตัวกำหนดการดำเนินชีวิตดังกล่าวแล้ว อย่างไรก็ตามคำสอนที่เป็นหลักธรรมอันแท้จริงของพุทธศาสนาซึ่งเป็นเหตุเป็นผลที่สามารถพิจารณาไตร่ตรองให้เห็นจริง ได้เช่นคำสอนที่ว่า อัตตาหิ อัตตโน นาโต ตนเป็นที่พึ่งแห่งตนและอิทธิบาทสี่ ก็สอนให้เชื่อในความรู้ความสามารถและความขยันหมั่นเพียรของตนเอง ทรรศนะอันพึงปรารถนาในเรื่องการดำเนินชีวิตในปัจจุบันควรมุ่งถือหลักแห่งความสามารถของตนเองและความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพและกิจการต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปด้วยดี

สำหรับมุสลิมเชื่อว่า การดำเนินชีวิตในปัจจุบันนี้เป็นไปตามที่พระเจ้าหรืออัลเลาะห์กำหนดไว้ ทั้งนี้เพราะปรากฏในคำสอนทางศาสนาว่า อัลเลาะห์เป็นผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่างในโลก มนุษย์จะมีชีวิตอย่างไร อัลเลาะห์ได้ตราไว้ที่บัลลังก์แล้ว ไม่มีใครเป็นไปอย่างอื่นได้

ก. พิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา

พุทธศาสนิกชนและมุสลิม เป็นผู้มีความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาที่ตนนับถือเป็นอย่างมากและส่วนมากเมื่อถึงวันสำคัญทางศาสนาก็มีการกระทำพิธีกรรม หรือศาสนกิจต่าง ๆ ในวันสำคัญเหล่านั้น เช่นในวันธรรมสวนะ (วันพระ) พุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัดต่อการปฏิบัติกิจทางศาสนาก็จะนำสิ่งของซึ่งประกอบด้วยข้าวปลาอาหารทั้งคาวและหวาน ดอกไม้รูปเทียนไปถวายพระที่วัด หลังจากนั้นก็คือศีลฟังธรรมเป็นต้น ส่วนมุสลิมซึ่งเป็นผู้ชายก็เดินทางไปยังมัสยิดในวันศุกร์ เพื่อร่วมกันทำละหมาด สวดอ้อนวอนอัลเลาะห์ เป็นต้น เพื่อศึกษาว่าในการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ในวันสำคัญทางศาสนา พุทธศาสนิกชนและมุสลิมจะมีมูลเหตุจูงใจเกี่ยวกับศาสนาในลักษณะต่าง ๆ ก็คือด้านสัญลักษณ์ พิธีกรรมทางเวทมนต์ พิธีกรรมทางสังคม ความเชื่อ และหลักธรรมคำสอนทางศาสนาหรือไม่มีแง่มุมใดบ้าง ผู้วิจัยได้ศึกษาการกระทำกิจกรรมในวันธรรมสวนะ (วันพระ) สำหรับพุทธศาสนิกชน และการกระทำกิจกรรมในวันศุกร์สำหรับมุสลิม ซึ่งถือได้ว่าวันสำคัญทางศาสนา 2 วันดังกล่าวนี้มีเป็นประจำ ผู้ที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนาในวันดังกล่าวจึงนับว่าเป็นผู้เคร่งศาสนาว่าผู้ที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนาในวันสำคัญทางศาสนาอื่น ๆ ซึ่งมีได้มีติดต่อกันเป็นประจำในระยะเวลาอันสั้น

ตารางที่ 25 มีข้อมูลที่น่าสนใจดังนี้

1. พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่มีกิจกรรมในวันธรรมสวนะ (วันพระ) ที่มีมูลเหตุจูงใจเกี่ยวกับศาสนาในด้านสัญลักษณ์ทางศาสนา พิธีกรรมทางด้านเวทมนต์ และความเชื่อทางศาสนาโดยมีกิจกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาโดยตรง เช่นการไปทำบุญที่วัด และฟังพระธรรมเทศนาหรือการทำบุญใส่บาตรที่บ้านเป็นการสร้างสมอานิสงค์เพื่อตนเองจะได้ดีขึ้นในชาติหน้า อย่างไรก็ตามก็ตีพุทธศาสนิกชน 26.72 % อ้างว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการกระทำเพื่อทำให้จิตใจสงบ และเป็นการเกื้อกูลศาสนาให้สืบต่อไปได้ ซึ่งเป็นการคำนึงถึงศาสนาในด้านหลักธรรม คำสอนและพุทธศาสนิกชนจำนวน 25.03 % ถือว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการกระทำตามประเพณีทางสังคม ซึ่งเคยปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ

กุรอ่านที่บรรจุคำสวดมนต์เกี่ยวกับศาสนา ที่รองมาคือผ้าใบตุเลาะห์ รูปภาพหินกาบะ รูปอักษรนามพระอัลเลาะห์ ลูกประคำจากเมกกะ และคำขอพรจากอัลเลาะห์ สิ่งเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นเครื่องรางของขลังของมุสลิม

ตารางที่ 26

การมีสัญลักษณ์ทางศาสนาไว้ประจำบ้านของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

สัญลักษณ์ทางศาสนาที่มีอยู่ในบ้าน	พุทธศาสนิกชน	มุสลิม
	%	%
จำนวนเต็ม	60	40
ไม่มี	1.67	6.5
คัมภีร์กุรอ่าน หนังสือยาซิม คัมภีร์ฉบับย่อสำหรับเด็ก คัมภีร์ฉบับย่อสำหรับเดินทางไกล หนังสือสภนศาสนา หนังสือสวดมนต์	8.35	95.0
ผ้าใบตุเลาะห์ รูปภาพหินกาบะ รูปอักษรนามพระอัลเลาะห์ ลูกประคำจากเมกกะ คำขอพรจากอัลเลาะห์	—	60.0
ตะกรุด เครื่องรางของขลัง ผ้ายันต์ พระเครื่อง ว่านนางกวัก รัถยม หวายผึ้งลูกนิมิตร์ เงินกันอุจ ปัสตอะเพียนทอง รูปแม่โกลศพ สายสิญจ์ น้ำมันต์	83.50	—
พระพุทธรูปบูชา รูปภาพพระพุทธรูป	85.17	—
ศาลพระภูมิ	1.67	—

หมายเหตุ เป็นคำถามที่ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ

ความเชื่อของชาวบ้านเกี่ยวกับอภินิหารเครื่องรางของขลังหรือประสบพบเห็นเกี่ยวกับอภินิหารของเครื่องรางของขลัง ข้อมูลในตารางที่ 27 มีข้อเท็จจริงที่น่าสนใจ ดังนี้

ตารางที่ 27

ความเชื่อในเรื่องเกี่ยวกับอภินิหารของเครื่องรางของขลังหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของ
พุทธศาสนิกชนและมุสลิม

ความเชื่อเกี่ยวกับอภินิหาร	พุทธศาสนิกชน	มุสลิม
	%	%
จำนวนเต็ม	60	40
ไม่เชื่อ	28.39	15.0
เชื่อเพราะเคยพบเห็นมาด้วยตนเอง	43.42	15.0
เชื่อเพราะผู้อื่นเล่าให้ฟัง	20.04	52.5
เชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง ไม่แน่ใจเพราะไม่เคยเจอ	8.35	17.5
รวม	100.20	100.0

เห็นได้ว่าพุทธศาสนิกชน 43.42% อ้างว่าเชื่ออภินิหารของเครื่องรางของขลังเพราะเคยพบเคยเห็นมาด้วยตนเอง และเล่าประสบการณ์ดังกล่าวให้แก่ผู้วิจัยฟังได้ ความจริงเรื่องอภินิหารเครื่องรางของขลังเป็นเรื่องของไสยศาสตร์ มิใช่พุทธศาสนา โดยแท้ การที่พุทธศาสนิกชนเป็นจำนวนมากเชื่อเรื่องซึ่งยังพิสูจน์ไม่ได้ แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของความเชื่อในลัทธิผีสารเทวดา (animism) ซึ่งชาวไทยเคยรับนับถือมาก่อนนับถือพุทธศาสนา เมื่อหันมานับถือพระพุทธรศาสนาสิ่งเหล่านี้ก็ติดตามมาด้วย ผสมผสานกับพระพุทธรศาสนาจนยากที่ชาวบ้านธรรมดาจะแยกได้ว่าอะไรเป็นพุทธศาสนาและอะไรเป็นลัทธิผีสารเทวดา

สำหรับมุสลิมผู้ที่เชื่อเรื่องอภินิหารเครื่องรางของขลัง เพราะผู้อื่นเล่าให้ฟังมี 52.5% ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความยึดมั่นในศาสนาในทัศนคติความเชื่อของมุสลิม ในกลุ่มบุคคลที่ไม่เชื่อ เป็นที่น่าสังเกตว่าพุทธศาสนิกชนมีเปอร์เซ็นต์มากกว่ามุสลิม จากข้อมูลที่น่าเสนอต่อท่านผู้อ่านที่ผ่านมาแล้วนี้ จะเห็นได้ว่า พุทธศาสนิกชนชนบทไทยขาดความรู้ความเข้าใจในธรรมคำสอนอันเป็นหัวใจของศาสนา มิได้นำธรรมที่จะก่อให้เกิดลักษณะอันเกื้อกูลการพัฒนาเศรษฐกิจมาประพฤติปฏิบัติแต่กลับมีความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ การทำบุญเพื่หวังความสุขในชาติหน้า อภินิหารของเครื่องรางของขลัง ตลอดจนการใช้จ่ายฟุ่มเฟือยในพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อที่จะพิสูจน์สมมติฐานข้อนี้ให้เห็นเด่นชัดว่า ถ้าขาดเสียซึ่งความเข้าใจในธรรม พุทธศาสนิกชนก็จะเอาแต่สัญญัตกษณ์ พิธีกรรม และความเชื่อเป็นสรณะ ละเลยการนำธรรมไปประพฤติปฏิบัติในชีวิต

ประจำวัน จะได้นำตัวแปรเกี่ยวกับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งเคยใช้ในการ พิสูจน์สมมติฐานก่อน ๆ มาแล้ว แต่ในการพิสูจน์สมมติฐานนี้จะได้นำการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่ง ลักษณะการสอนมาหาความสัมพันธ์กับการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งสัญลักษณ์ พิธีกรรมเพื่อ สังคม พิธีกรรมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ และศรัทธา โดยแยกพิจารณาสาขานิกชนทั้งสองกลุ่ม

ในตารางที่ 28 นั้น สำหรับพุทธศาสนิกชนผู้ที่มีการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งลักษณะ การสอนสูงกว่ามัชฌิกันร่วม มีการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งสัญลักษณ์ทางศาสนาสูงกว่ามัชฌิกัน ร่วม 1 คนและต่ำกว่ามัชฌิกันร่วม 11 คน มีการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งพิธีกรรมทางเวทมนต์ สูงกว่ามัชฌิกันร่วม 1 คน และต่ำกว่ามัชฌิกันร่วม 11 คน มีการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งพิธีกรรม ทางสังคมสูงกว่ามัชฌิกันร่วม 7 คน และต่ำกว่ามัชฌิกันร่วม 5 คน มีการคำนึงถึงศาสนา ใน ตำแหน่งความเชื่อสูงกว่ามัชฌิกันร่วม 1 คน ต่ำกว่ามัชฌิกันร่วม 11 คน รวมการคำนึงถึงศาสนา ใน ตำแหน่งสัญลักษณ์ทางศาสนา พิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อทางศาสนาได้สูงกว่ามัชฌิกันร่วม 10 และต่ำกว่ามัชฌิกันร่วม 38 ส่วน ผู้ที่มีการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งลักษณะการสอนต่ำกว่า มัชฌิกันร่วมมีการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งสัญลักษณ์ทางศาสนาสูงกว่ามัชฌิกันร่วม 12 คน และ ต่ำกว่ามัชฌิกันร่วม 16 คน มีการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งพิธีกรรมทางเวทมนต์ สูงกว่ามัชฌิกัน ร่วม 26 คน ต่ำกว่ามัชฌิกันร่วม 22 คน มีการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งพิธีกรรมทางสังคมสูงกว่า มัชฌิกันร่วม 27 ต่ำกว่ามัชฌิกันร่วม 21 คน มีการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งความเชื่อสูงกว่า มัชฌิกันร่วม 23 คน และต่ำกว่ามัชฌิกันร่วม 25 คน รวมการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งสัญลักษณ์ ทางศาสนา พิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อทางศาสนาได้สูงกว่ามัชฌิกันร่วม 108 และต่ำกว่า มัชฌิกันร่วม 84

เมื่อกำหนดค่า χ^2 จากตาราง 2×2 โดยใช้สูตร $\chi^2 = \frac{N(ad-bc)}{(a+b)(c+d)(a+c)(b+d)} = 19.6^{26}$ ซึ่งมีค่ามากกว่า χ^2 ระดับความมีนัยสำคัญ 1% และ d.f.=1 ซึ่งเท่ากับ 6.635 และ ส.ป.ส. สหสัมพันธ์ (Q) เท่ากับ - 0.66 ดังนั้นจึงแสดงว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่ง ลักษณะการสอนกับการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งสัญลักษณ์ พิธีกรรม และความเชื่อทางศาสนา จึงเป็นการยอมรับสมมติฐานที่ตั้งไว้

ส่วนในกลุ่มมุสลิม โดยการคำนวณในทำนองเดียวกัน ค่า $\chi^2 = 2.64$ น้อยกว่า 6.635 แสดงว่าไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างการคำนึงถึงศาสนาในตำแหน่งลักษณะการสอนกับการคำนึงถึง

²⁶ *Ibid.*, pp 212-240

ตารางที่ 28

ความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินงานด้านสุขภาพในด้านการบำบัดการกำเริบของโรคในผู้ป่วยโรคไต
 พิจารณา และความสัมพันธ์ทางศาสตร์ของบุคลากรและบุคลากร

จำนวนผู้ที่มี การดำเนินงาน สุขภาพใน ด้านสุขภาพ การบำบัด	จำนวนผู้ที่มีสุขภาพดีในภาคบริการทางสุขภาพในด้านการบำบัดการกำเริบของโรคในผู้ป่วยโรคไต พิจารณา และความสัมพันธ์																			
	บุคลากร						บุคลากร													
	สุขภาพดี		พหุศาสตร์		รวม		สุขภาพดี		พหุศาสตร์		รวม									
สูง	1	11	1	11	7	5	1	11	10	38	16	22	27	11	3	35	27	11	73	79
ต่ำ	32	16	26	22	27	21	23	25	108	84	—	2	—	2	1	1	—	2	1	7

$X^2 = 19.6$ $p = 0.01$ $d.f. = 1$ $Q = -0.66$ $X_c^2 = 2.64$

หมายเหตุ สูงหรือต่ำ หมายถึงสูง หรือต่ำกว่ามัธยฐานร่วม (common median)

ศาสนาในค่านิยมสัญลักษณ์ พิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาสำหรับมุสลิมจึงปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้

เพื่อพิจารณาความสัมพันธ์ในการคำนึงถึงศาสนาในค่านิยมหลักธรรมคำสอน ความเชื่อ พิธีกรรมทางเวทมนต์ พิธีกรรมทางสังคม และความเชื่อในกลุ่มพุทธศาสนิกชน และมุสลิมว่าจะมีทิศทางและระดับความสัมพันธ์กันอย่างไร ได้รวบรวมข้อมูลจากตารางที่ 29 มาจัดอันดับเพื่อหาสหสัมพันธ์อันดับ (rank order correlation) ดังรายละเอียดในตารางที่ 29

ตารางที่ 29

การคำนึงถึงศาสนาในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
เปรียบเทียบระหว่างพุทธศาสนิกชนและมุสลิม

การคำนึงถึงศาสนา	พุทธศาสนิกชน (60 คน) %	มุสลิม (40 คน) %	ค่า sr (Rank order correlation)
มีการคำนึงถึงศาสนาเกี่ยวข้องกับ symbol	55.11	40.0	-0.825
„—————„ magic ritual	45.09	67.5	
„—————„ social ritual	46.67	10.0	
„—————„ faith	40.08	67.5	
„—————„ preached principle	20.04	95.0	

ค่า สหสัมพันธ์อันดับ r (rank order correlation) ของการคำนึงถึงศาสนา ระหว่างพุทธศาสนิกชนและมุสลิม คำนวณจากสูตร $r_s = 1 - \frac{6 D^2}{N(N^2-1)} = -0.825$ ²⁷ ซึ่งแสดงว่าการคำนึงถึงศาสนาในค่านิยมต่าง ๆ ระหว่างมุสลิมและพุทธศาสนิกชนมีทิศทางตรงกันข้าม กล่าวคือมุสลิมมีการคำนึง

²⁷ Blalock, *op. cit.*, pp. 317-318

ถึงศาสนาในด้านหลักธรรมคำสอนมากกว่าการคำนึงถึงศาสนาในด้านความเชื่อ พิธีกรรม และ สัญลักษณ์ทางศาสนา แต่พุทธศาสนิกชนมีการคำนึงถึงศาสนาในด้าน สัญลักษณ์ทางศาสนา มากกว่าการคำนึงถึงศาสนาในด้านพิธีกรรม ความเชื่อ และหลักธรรมคำสอน

การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้นำเสนอมาตามลำดับนี้ท่านผู้อ่านคงจะเห็นแล้วว่า ได้พิสูจน์สมมติฐานที่ 6 ได้อย่างชัดเจนทีเดียว

สรุปผลการวิจัย

ฐานคติของการศึกษานี้มีว่า การพิจารณาว่าศาสนาจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจหรือไม่เพียงใดนั้นอาจพิจารณาได้จากว่า ได้มีศาสนาเป็นมูลเหตุจูงใจหรือการคาดหวังผลของการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจนั้นบ้างหรือไม่ ถ้ามีมีกิจกรรมใดบ้าง หากมีศาสนาเกี่ยวข้องอยู่หลายกิจกรรมก็แสดงว่าศาสนามีอิทธิพลมาก ถ้าไม่มีเลยหรือมีในบางกิจกรรมก็แสดงว่าศาสนาไม่มีอิทธิพลหรือมีน้อย ทั้งนี้เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าศาสนาได้เข้ามามีส่วนในการกำหนดวิถีประเพณีปฏิบัติของคนในสังคมไทยหรือไม่ มากน้อยเพียงใด

จากการวิเคราะห์ข้อมูลในเรื่อง การคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม บ้านบางชั้น ในด้านต่าง ๆ เท่าที่เสนอมาตั้งแต่ต้นปรากฏผลสรุปได้ดังนี้

ในบรรดาตัวแปรทั้ง 4 คือเทคนิควิทยาของผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ ความรู้สึกปลอดภัย การเป็นสมาชิกในกลุ่มศาสนาและฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งนำมาหาความสัมพันธ์กับการคำนึงถึงศาสนาในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจนั้น ค่า สปส. สหสัมพันธ์เท่ากับ -0.29 , 0.36 , 0.54 และ 0 (ไม่มีความสัมพันธ์) ตามลำดับ ทั้งนี้หมายความว่าตัวแปรเรื่องการเป็นสมาชิกกลุ่มศาสนาเป็นตัวแปรสำคัญที่สุด ความรู้สึกปลอดภัยและเทคนิควิทยามีความสำคัญรองลงมาตามลำดับ

พุทธศาสนิกชนและมุสลิมซึ่งมีความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนา ได้กักตุนเงินและสิ่งของเพื่อใช้จ่ายในพิธีกรรมและกิจการเกี่ยวกับศาสนาเป็นจำนวนมาก โดยเฉลี่ยพุทธศาสนิกชนอุทิศเงินประมาณ 474.20 บาทต่อปีต่อครัวเรือน และมุสลิมประมาณ 918.70 บาทต่อปี ต่อครัวเรือน เพื่อใช้จ่ายในพิธีกรรมและกิจการเกี่ยวกับศาสนา รายละเอียดทั้งสองประเภทแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ แสดงให้เห็นว่ามุสลิมนั้นได้กักตุนเงินและสิ่งของเป็นค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมและกิจการเกี่ยวกับศาสนามากกว่าพุทธศาสนิกชน

มุสลิมมีการคำนึงถึงศาสนาในด้านหลักธรรมคำสอนมากกว่าพุทธศาสนิกชน พุทธศาสนิกชนมีการคำนึงถึงศาสนาในด้านสัญลักษณ์ พิธีกรรม และความเชื่อทางไสยศาสตร์ อันเป็นความเชื่อเดิมของคนไทยก่อนนับถือพระพุทธศาสนา ความเชื่อดังกล่าวนี้อยู่ยังคงมีอยู่ในปัจจุบัน แม้ว่าคนไทยจะหันมานับถือพุทธศาสนาก็ตาม เพราะพุทธศาสนามีได้คัดค้านความเชื่อดังกล่าว สำหรับพุทธศาสนิกชน มีการคำนึงถึงศาสนาในด้านหลักธรรมคำสอนต่ำ มีการคำนึงถึงศาสนาในด้านสัญลักษณ์ พิธีกรรม และความเชื่อทางศาสนาสูง แต่สำหรับมุสลิมการพิสูจน์สมมติฐานไม่แสดงความสัมพันธ์ในทางกลับระหว่างตัวแปรดังกล่าว ทั้งนี้เพราะคำสอนทางศาสนาประกอบด้วยหลักความเชื่อหรือศรัทธาและหลักการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาไปในแนวเดียวกัน

✓ พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ การยอมรับในโชคชะตา พรหมลิขิต และกรรมว่าเป็นตัวกำหนดวิถีการดำเนินชีวิต การทำบุญเพื่อความสุขในชาติหน้า การใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยในพิธีกรรมต่าง ๆ และความนิยมเชื่อถือในอิทธิฤทธิ์ของเครื่องรางของขลังซึ่งเป็นเรื่องที่ยังพิสูจน์ไม่ได้ในเชิงวิทยาศาสตร์ ปรากฏการณ์เช่นนี้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับการขาดความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนที่สำคัญ และการมิได้นำหลักธรรมคำสอนซึ่งเกื้อกูลการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และหลักเหตุผลอันเป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนามาประพจน์ในชีวิตประจำวัน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาแท้ ๆ ซึ่งพิจารณาในแง่หลักธรรมคำสอนมิได้ทำให้ชาวชนบทไทยขาดโอกาสที่จะสร้างเสริมความเจริญในทางเศรษฐกิจ สิ่งซึ่งเป็นความเชื่อ พิธีกรรม ความศักดิ์สิทธิ์และสัญลักษณ์ต่าง ๆ นั้น ส่วนใหญ่เป็นอิทธิพลของการผสมผสานของความเชื่อในท้องถิ่นและศาสนาพราหมณ์

จากการเปรียบเทียบการคำนึงถึงศาสนาของพุทธศาสนิกชนและมุสลิม ได้พบว่าพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่มิได้เป็นผู้เคร่งศาสนา กล่าวคือในกระบวนการตัดสินใจกระทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นเหตุผลเชิงใจหรือการคาดหวังผลการกระทำในส่วนที่เกี่ยวกับศาสนามีน้อย หรือไม่มีเลย และในบรรดาส่วนประกอบทางศาสนาในเหตุผลเชิงใจหรือการคาดหวังผลการกระทำนั้นก็มีแต่ในแง่ความเชื่อ พิธีกรรม และสัญลักษณ์ทางศาสนา นอกจากนี้ถ้าพิจารณาอิทธิพลทางศาสนาระหว่างผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงกับผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำว่าศาสนาได้มีส่วนทำให้บุคคลทั้งสองกลุ่มมีแนวการประพจน์ปฏิบัติในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจแตกต่างกันหรือไม่ เพื่อหาสาเหตุสัมพันธ์ระหว่างการมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมสูงหรือต่ำกับอิทธิพลทางศาสนาที่ไม่พบความสัมพันธ์ที่จะชี้ให้เห็นได้ว่าศาสนามีอิทธิพลทำให้

แบบแผนของพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของคนทั้งสองกลุ่มแตกต่างกัน ทั้งนี้คำกล่าวของอายาล
ที่ว่าศาสนาโดยเฉพาะพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดค่านิยมทางสังคมอันเป็นอุปสรรค
อย่างยิ่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของสังคมไทยจึงเป็นคำอธิบายที่มีชีวิตจำกัดและหลวมอยู่
มาก อายาลพิจารณาจิตนาการ (ไม่) พัฒนาทางเศรษฐกิจของสังคมไทยจากสาเหตุเพียงประการเดียว
 คือพุทธศาสนาโดยมิได้พิจารณาโครงสร้างสังคมไทย เช่น การจัดระดับทางสังคม (social
 stratification) สถาบันทรัพย์สิน การศึกษาและอื่น ๆ อย่างรอบคอบ สถาบันต่าง ๆ ดัง
 กล่าวในสังคมไทยและสังคมญี่ปุ่นสมัยแรกเริ่มการพัฒนาก็มีลักษณะแตกต่างกันอยู่แล้ว เช่น
 การจัดระดับทางสังคมญี่ปุ่นในสมัยกลางเป็นระบบ estate system ซึ่งแบ่งคนออกเป็นสาม
 ประเภทคือจักรพรรดิมีฐานะเป็นรัฐอธิปัตย์ ขุนนางและชาวนาไร และชาวนา (serfs) เช่น
 เดียวกับสังคมยุโรป แต่สังคมไทยก่อนการเลิกทาส การจัดระดับทางสังคมแบ่งคนออกเป็น
 สองประเภทคือเสรีชนพวกหนึ่งกับทาสอีกพวกหนึ่ง เรียกว่า slavery system ทำให้สังคมไทย
 ขาดบุคคลในชั้นกลาง ซึ่งเป็นผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจนี้สำคัญอันขาดเสียมิได้ในระบบเศรษฐกิจ
 กิจนายทุน (capitalism) การครอบครองที่ดินในสังคมญี่ปุ่นก็เป็นแบบ feudal คล้ายคลึงกับ
 ยุโรปตะวันตก และแตกต่างกับทุกสังคมเอเชียในประวัติศาสตร์ คือทั้งในญี่ปุ่นและยุโรป
 ตะวันตก การครอบครองที่ดินของเอกชนเป็นการครอบครองด้วยสิทธิและอำนาจที่เอกชนมีอยู่
 ที่ดินทุกแห่งมีกรรมสิทธิ์ซึ่งเขียนไว้ในแผ่นกระดาษ บุคคลอื่นจะเข้าไปบังคับเวนคืนไม่ได้
 แม้จะเป็น พระ มหากษัตริย์หรือจักรพรรดิก็ตาม เหล่านี้ย่อมมีผลต่ออัตราความเจริญทาง
 เศรษฐกิจทั้งสิ้นและจะเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งกว่าพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามพุทธศาสนาโดย
 เฉพาะในแง่ความเชื่อว่าชาติหน้ามีจริงเป็นเหตุให้มีการทำบุญเพื่อหวังผลในชาติหน้า การอุทิศ
 เงินและสิ่งของเป็นจำนวนมากสร้างศาสนสมบัติต่าง ๆ ได้ตกเป็นภาระหน้าที่ของสังคมจะต้อง
 เป็นผู้ดูแลรักษา ซึ่งโดยทั่วไปก็ขาดการดูแลรักษาอย่างทั่วถึง ถิ่นนี้ได้ว่ามีส่วนเป็นอุปสรรคต่อ
 การพัฒนาอยู่บ้างเช่นกัน การแก้ปัญหาเกี่ยวกับทางศาสนาแต่ประการเดียวก็จะยังไม่ทำให้การ
 พัฒนาทางเศรษฐกิจรุกหน้าไปได้เร็วเท่าที่ควร แต่ต้องมีการแก้ปัญหาอื่น ๆ ควบคู่กันไปด้วย เช่น
 การปฏิรูปการถือครองที่ดิน การหามาตรการที่จะให้เกิด price incentive แก่เกษตรกร การ
 ให้ข้อคิดทางด้านเกษตร การสร้างโครงสร้างพื้นฐานอันจำเป็นในการพัฒนาให้พอเพียง ฯลฯ
 เหล่านี้ต้องทำพร้อม ๆ กันจึงจะทำให้การพัฒนาทางเศรษฐกิจได้บรรลุผล

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยซึ่งเสนอมาในบทก่อน ประกอบกับสภาพแวดล้อมของเหตุการณ์ปัจจุบัน ซึ่งประมวลมาจากการสังเกตติดตามตลอดมาอย่างใกล้ชิด ก็สามารถมองเห็นความสำคัญของ ปัญหา สาเหตุแห่งปัญหา และช่องทางที่จะแก้ไขปัญหานั้นได้บ้างตามสมควร เมื่อนำหลักวิชาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มาประยุกต์เข้าช่วยแล้ว ก็พอที่จะกำหนดขึ้นเป็นข้อเสนอแนะ (recommendation) ให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในวงการศาสนาและเศรษฐกิจชนบทไทย นำไปประกอบการพิจารณาวางแผนการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ให้เป็นผลดีแก่ประเทศชาติอันเป็นส่วนรวมได้ต่อไปดังนี้

การส่งเสริมปรับปรุงทางด้านเทคนิควิทยาการเกษตร

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจการเกษตร ได้แก่ความเจริญก้าวหน้าในทางเทคนิควิทยา (technology) และการนำเทคนิควิทยาเหล่านั้นมาใช้ในการเพิ่มผลผลิต²⁸ นอกจากนั้น เทคนิควิทยาการเกษตรจำจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ จึงจะสามารถทำให้เพิ่มผลผลิตได้ตลอดไป เทคนิควิทยาเหล่านี้เป็นผลจากการศึกษาวิจัยทางการเกษตรของนักวิชาการ และจะถึงมือเกษตรกรได้ก็ต่อจากค้ำยันพนักงานส่งเสริมการเกษตร ซึ่งอาศัยเทคนิคการส่งเสริมอันมีประสิทธิภาพ ทำให้เกษตรกรยอมรับ (adopt) การเปลี่ยนแปลง (innovations) ใหม่ ๆ เหล่านี้

ประชากรในการศึกษาวิจัยนี้ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรมีอาชีพในการทำนา แม้จะมีการนำปุ๋ย ข้าวพันธุ์ดี และยาปราบศัตรูพืช มาใช้ในการเพิ่มผลผลิตบ้างก็ตาม แต่ส่วนมากเป็นการใช้ตามเพื่อนบ้าน ขาดความรู้ในการใส่ปุ๋ย การใช้พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมและเทคนิคการใช้ยาปราบศัตรูพืชอย่างมีประสิทธิภาพ ผลจากการใช้เทคนิคดังกล่าวจึงได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ยาปราบศัตรูพืชนอกจากไม่ได้ผลแล้ว ยังจะเป็นอันตรายแก่ผู้ใช้อีกด้วย พิธีกรรมทางศาสนาเช่น พิธีแรกตกกกล้า พิธีแรกดำ พิธีเจลว ฯลฯ แม้จะมีผลในทางจิตใจกล่าวคือเพิ่มความเชื่อมั่นในผลิตผลของการเพาะปลูกอยู่บ้างก็ตาม ก็ถือว่าเป็นวิธีการที่ไร้ประสิทธิภาพในการเพิ่มผลผลิต ดังนั้นจึงควรจะได้พิจารณาคำเนิการปรับปรุงส่งเสริมทางด้านประยุกต์การดังกล่าวแล้ว การแก้ไขปัญหาดังกล่าวอาจทำได้ดังนี้

²⁸Arthur T. Mosher, *Getting Agriculture Moving* (New York : Frederick A. Praeger, Inc., 1966), p. 75.

1. พนักงานส่งเสริม หรือพนักงานข่าวมีบทบาทอย่างสำคัญที่จะต้องนำความรู้ที่ได้จากการทดลองค้นคว้าของนักวิชาการไปแนะนำส่งเสริมแก่ชาวนาและนำปัญหาที่ชาวนาไม่สามารถแก้ไขได้กลับมาให้นักวิจัยทำการทดลองค้นคว้าเพื่อหาคำตอบต่อไป

2. การแนะนำหรือส่งเสริมให้เกษตรกรยอมรับสิ่งเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ (innovations) จะต้องคำนึงถึงกรรมวิธีการยอมรับคำแนะนำส่งเสริมซึ่งทำเนนไปเป็นขั้น ๆ คือ การรับรู้หรือการรับทราบ (awareness) ความสนใจ การประเมินผล (evaluation) การทดลองปฏิบัติ (trial) และการยอมรับ (adoption) พนักงานส่งเสริมหรือพนักงานข่าวต้องทราบว่าจะใช้เทคนิคอย่างไรสำหรับแต่ละขั้น และจะเลื่อนจากขั้นหนึ่งทำได้อย่างไรจึงจะบังเกิดผล

3. พนักงานส่งเสริมหรือพนักงานข่าวต้องมีการติดตามผลโดยใกล้ชิด ภายหลังจากให้คำแนะนำส่งเสริม การให้คำแนะนำส่งเสริมโดยการแจกเอกสารหรือมอบปุ๋ย พันธุ์ข้าว หรือยาปราบศัตรูพืชให้แก่ผู้นำท้องถิ่นเพื่อแจกให้เกษตรกรใช้มิใช่วิธีการที่มีประสิทธิภาพเพราะเกษตรกรไม่มีความรู้ในเทคนิคการใช้สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าว ควรใช้วิธีการสาธิต หรือการอบรมให้เกษตรกรทราบเทคนิคการใช้ซึ่งเป็นวิธีการที่ได้ผลมากกว่า

ปริมาณค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมและกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนา

ศาสนาจะมีผลต่อปัญหาเศรษฐกิจมากที่สุดในเรื่องการจัดสรรความมั่งคั่งและรายได้ของสังคม เพราะกิจกรรมทางศาสนาย่อมมีส่วนแบ่งปันความมั่งคั่งของสังคมอยู่ไม่น้อย สำหรับราษฎรชาวบ้านบางชั้นซึ่งเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนาและศาสนาอิสลามได้อุทิศทั้งจิตใจ เวลา แรงงาน สิ่งของ และเงินในกิจการทางศาสนาเป็นจำนวนมากมาย

✧ “ในค่านพิธีกรรมทางศาสนา พุทธศาสนาริสุทธ์ไม่เกี่ยวกับพิธีกรรมเลย ในยุคที่ประกาศพุทธศาสนาครั้งแรก หรือตลอดพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า พิธีกรรมทางศาสนาไม่มีอะไรมากนัก นอกจากการประกาศตนเป็นชาวพุทธ รับเอาข้อปฏิบัติ และไปปฏิบัติตามเท่านั้น ครั้นต่อมาเมื่อพุทธศาสนาต้องพบกับคู่แข่งชั้น ประกอบกับคนผู้พึงธรรมมีใจเป็นเด็กขนาดเล็กต้องคิดหาอะไรเป็นที่พึ่งของตนอยู่ จึงมีวิธีการปลอบใจคนเหล่านั้นบ้าง พิธีกรรมต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นทีละน้อย ๆ มากขึ้นทุกที จนศาสนิกชนเข้าไปติดแน่นในพิธีกรรมจนฝังอยู่ในโลหิตเอาออกไม่ได้”²⁹

²⁹ วิทยุปัญญาฉบับทพณี, สังคมมนุษย์กับพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน (พระนคร : สำนักพิมพ์สันติธรรม, 2506), หน้า 492

พิธีกรรมทางศาสนาจึงนับได้ว่ายังมีหน้าที่ต่อสังคมกันเป็นอันมาก การจะตัดพิธีกรรมทางศาสนาออกไปย่อมไม่สามารถทำได้ แต่อย่างไรก็ดีปัญหาดังกล่าวก็ยังมีช่องทางที่จะแก้ไขได้ ดังนี้

1. ผู้กระทำพิธีกรรมต้องตระหนักถึงความมุ่งหมายของพิธีกรรมแต่ละอย่างว่าทำเพื่ออะไร และกระทำพิธีกรรมเหล่านั้นแต่พอสมควรตามความสามารถของตน เพื่อรักษาประเพณีอันดีงามไว้มิใช่ด้วยความเชื่อว่าการอุทิศเงินและสิ่งของเป็นจำนวนมากจะทำให้ได้บุญมาก หรือเพราะต้องการอวดความมั่งมี เป็นต้น

2. พุทธศาสนิกชนควรหันมาทำบุญด้วยการสร้างสาธารณูปการต่าง ๆ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล ถนน สะพาน ฯลฯ ให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมยุคพัฒนา ศาสนสถานเช่นวัดเก่าที่มีอยู่ในขณะนี้เป็นจำนวน 22,977 แห่งก็เป็นการเพียงพอสำหรับสังคมไทย กรมการศาสนาควรมีนโยบายไม่อนุญาติให้สร้างวัดเพิ่มขึ้นอีก การบูรณปฏิสังขรณ์สิ่งที่มีอยู่ให้ดีขึ้นก็นับว่าเพียงพอแล้ว

การส่งเสริมให้นำหลักธรรมคำสอนมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

พุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ตลอดจนลัทธิเกี่ยวกับการนับถือผี ผสมผสานกันจนยากที่จะแยกว่าศาสนาพุทธที่แท้จริงเป็นอย่างไร ความเชื่อใดเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนาหรือศาสนาพราหมณ์หรือลัทธินับถือผี ทำให้ผู้ที่เรียกตัวเองว่าพุทธศาสนิกชนขาดความเข้าใจในธรรมมิได้นำธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาทางเศรษฐกิจมาประพฤติปฏิบัติ การอบรมสั่งสอนศาสนาจึงควรเน้นในเรื่องให้พุทธศาสนิกชนเป็นพุทธศาสนิกชนที่แท้จริง คือนำหลักธรรมคำสอนมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน แทนที่จะแสดงตนเป็นพุทธศาสนิกชนด้วยการบูชาเครื่องรางของขลัง ด้วยความเชื่อว่าจะคุ้มครองตนให้พ้นจากภัยอันตรายหรือนำโชคมาให้ อันเป็นการกระทำที่มลาย ไร้เหตุผล พระพุทธรูปซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาอย่างหนึ่ง ไม่ควรถือเป็นแบบเครื่องรางควรถือเป็นแบบเตือนใจไม่ให้กระทำความชั่ว ให้ระลึกถึงพระบารมีเท่านั้น และมีใช้นึกว่าพระนี้จะช่วยทั้ง ๆ ที่ไปทำความชั่วร้าย “พระเจ้ารักษาเราก็คือเมื่อเรารักษาพระก็คือการปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์อย่างเคร่งครัดนั่นเอง”³⁰ การแสดงตนเป็นพุทธศาสนิกชนโดยการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาใหญ่โต หรือเชื่อตามคำสอนโดยมิได้นำคำสอนมาพิจารณาไตร่ตรองด้วย

30

Ibid; หน้า 179

ปัญญาเสียก่อน เมื่อเห็นจริงแล้วจึงเชื่อก็เป็นสิ่งที่ที่พุทธศาสนิกชนที่ดีไม่พึงกระทำ พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า ความเชื่อย่อมมีปัญญากำกับไว้ด้วยเสมอ เช่น คำสอนในกาลามสูตร ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก เล่ม 20 หน้า 241 สอนไม่ให้เชื่อในทางที่อาจผิดพลาดได้ 10 ประการคือ อย่าถือโดยฟังตามกันมา อย่าถือโดยทำสืบ ๆ กันมา อย่าถือโดยเชื่อข่าวลือ อย่าถือโดยอ้างตำรา อย่าถือโดยนึกเอาเอง อย่าถือโดยคาดคะเน อย่าถือโดยตรึกตามอาการ อย่าถือโดยชอบว่าตรงกับความเห็นของตน อย่าถือโดยเห็นว่าผู้พูดควรเชื่อถือได้ อย่าถือโดยนับว่าท่านผู้นี้เป็นครูของเรา เป็นต้น

อย่างไรก็ดีก็มีได้หมายความว่า ความเชื่อ พิธีกรรม และสัญลักษณ์ทางศาสนาเป็นสิ่งที่ไม่มีคุณค่าต่อสังคมเสียทีเดียว สิ่งเหล่านี้มีบทบาทอันเป็นประโยชน์ต่อสังคมอยู่บ้างเหมือนกัน เช่น การมีสัญลักษณ์ทางศาสนาทำให้เกิดความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน การใช้พิธีกรรมทางศาสนาเป็นการเพิ่มความเชื่อมั่นของตัวเองในการที่เผชิญกับสถานการณ์ตึงเครียด และมีหน้าที่รวมชุมชนเข้าด้วยกันเป็นครั้งคราว ในด้านความเชื่อจะเป็นเสมือนอำนาจภายนอกอันดีลับของบุคคล ที่อาจปลงล้างหรือระงับความผิดหวังความป่วตร้าว และความเจ็บปวด ในการดำรงชีวิตประจำวัน ตลอดจนมีหน้าที่ในการบำรุงขวัญของมนุษย์เป็นต้น แต่อย่างไรก็ดีหลักการทางศาสนาพุทธมีทั้งส่งเสริมกำลังใจ ให้เกิดความพยายามหรือส่งเสริมความสามัคคีในกลุ่มคนอยู่พร้อมแล้ว หลักคำสอนทางพุทธศาสนาที่เห็นได้ว่าเกี่ยวกับเศรษฐกิจส่วนบุคคลและครอบครัวโดยทั่ว ๆ ไป คือ

1. ทิฏฐธรรมมิกัตถะ (ประโยชน์ปัจจุบัน) อันว่าด้วยการสอนให้ถึงตัวได้ทางเศรษฐกิจ
- 4 ประการ คือ
1. ความขยันหมั่นเพียรแสวงหาทรัพย์
  2. การรู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้ หรือรู้จักเก็บออม
  3. การคบเพื่อนที่ดีงาม
  4. การใช้จ่ายพอเหมาะสมควรแก่ฐานะของตน
2. อิทธิบาท อันว่าด้วยคุณ เครื่องให้สำเร็จความประสงค์มี 4 ประการ คือ
    1. ฉันทะ พอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น
    2. วิริยะ เพียรประกอบสิ่งนั้น
    3. จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้นไม่วางธุระ

4. วิมังสา หมั่นตรึงพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น

คุณ 4 ประการนี้มีบริบูรณ์แล้ว จะชักนำบุคคลให้ประกอบกิจสำเร็จ

3. การเว้นอบายมุข (เหตุให้เสื่อมทรัพย์) 4 ประการ คือ

1. ความเป็นนักเลงหญิง
2. ความเป็นนักเลงสุรา
3. ความเป็นนักเลงการพนัน
4. ความคบคนชั่วเป็นมิตร

4. สุขของผู้ครองเรือน ๔ ประการ คือ

1. สุขเกิดจากการมีทรัพย์ (จะมีได้ก็ต้องทำมาหากิน)
2. สุขเกิดจากการได้จ่ายทรัพย์ใช้สอย
3. สุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้
4. สุขเกิดจากการประกอบกิจการที่ไม่มีโทษ

ธรรมข้อนี้ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญทางเศรษฐกิจว่าทำให้เกิดสุข แต่ก็ต้องเป็นเศรษฐกิจ
ในทางที่ไม่มีโทษ

5. สกุลอันมั่งคั่งจะตั้งอยู่ไม่ได้นาน เพราะเหตุ 4 ประการคือ

1. ของหายไม่หา
2. ของซำรุด ไม่ซ่อมแซม
3. ไม่รู้จักประมาณในการใช้จ่าย

4. มอบความเป็นใหญ่ในครอบครัวให้แก่หญิงหรือชายผู้ทุศีล คือผู้ไม่ตั้งอยู่ใน
ศีลธรรม

หลักนี้แสดงว่าตระกูลอันมั่งคั่งสักเพียงใดก็ตาม ถ้าขาดการรู้หลักเศรษฐกิจและศีลธรรม
อันพึงปฏิบัติให้ถูกต้องแล้ว ก็จะต้องถึงความพินาศไปในที่สุด

จากหลักฐานที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเกี่ยวกับเศรษฐกิจ เกี่ยวข้องกับศีลธรรมนี้ย่อม
เป็นเครื่องยืนยันได้ที่ว่า พุทธศาสนานั้นมิได้สอนให้คนเกียจคร้าน เพราะพุทธศาสนาสอนให้
ขยันไว้เป็นข้อแรก ในเรื่องประโยชน์ปัจจุบันแล้ว

นอกจากหลักธรรมดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีหลักธรรมอีกหลายประการที่เข้ากันได้กับหลัก เศรษฐศาสตร์ รวมทั้งส่งเสริมสวัสดิภาพกับลดาปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคม ทั้งในด้านการ ผลิต การบริโภค การออมทรัพย์ และการวิภาคกรรม หรือในด้านการสร้างความสัมพันธ์ อันดีระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างทั้งเช่นหลักกติก 6 เป็นต้น ธรรมเหล่านั้นย่อมมีคุณค่าควรที่จะได้ ส่งเสริมให้ฆราวาสผู้ครองเรือนยึดถือเป็นหลักการประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่ง

การส่งเสริมปรับปรุงทางการเผยแผ่ศาสนา

เป็นที่ยอมรับกันว่าศาสนาและศีลธรรมสามารถช่วยให้ชุมชนและสังคมมนุษย์มีสถานติสุข ใต้เพราะปกติการประพฤติปฏิบัติชอบตามหลักศาสนาและศีลธรรม ไม่มีการบังคับเป็นการ กระทำด้วยใจสมัครของประชาชนเอง และเรื่องใดที่ประชาชนยึดปฏิบัติด้วยความสมัครใจ ย่อมมีผลดีกว่าการจำใจปฏิบัติโดยอาศัยอำนาจกฎหมายของบ้านเมืองบังคับ นอกจากนี้จะเห็น ได้ว่าปัญหาต่าง ๆ ที่จะเกิดในชุมชนชนบท เช่น ปัญหาศีลธรรมเสื่อม การหย่าร้างระหว่างสามี ภรรยา มีมากขึ้น หญิงสาวชนบทมีความเห่อเหิมทะเยอทะยานใคร่จะได้เป็นนางแบบหรือนักร้อง หรือมีเครื่องแต่งกายสวย ๆ พวกนี้หลงระเวิงเข้าไปแสวงหาชื่อเสียงในทางผิด ๆ ในเมือง ในที่ สุดตกเป็นเหยื่อแม่เล้าเจ้าเล่ห์ กลายเป็นหญิงโสเภณี เป็นต้น เป็นเรื่องที่ประชาชนลดความ เคารพและเชื่อมั่นในเรื่องศาสนาและศีลธรรมลง ทั้งนี้เพราะการเผยแผ่ศาสนาหรือศีลธรรมก็ดี ในสมัยก่อนนิยมอย่างเรื่องนรก—สวรรค์ เป็นเหตุจูงใจคนให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาเป็นหลัก สำคัญ เมื่อชาวชนบทมีความเจริญขึ้นและถูกครอบงำด้วยลัทธิวัตถุนิยมก็ได้เรียนรู้หลักความ จริงตามธรรมชาติมากขึ้น จึงเห็นว่าเรื่องนรกเป็นของชั้นและเรื่องสวรรค์เป็นเรื่องหลอก เลยทำให้ความเชื่อถือในหลักศาสนาและศีลธรรมพลอยลดหย่อนลงไปด้วย ในขณะที่เดียวกันก็จะมีผู้กล้าทำบาปมากขึ้นเพราะไม่คิดว่าจะมีการใช้เวรใช้กรรมกันในชาตินี้หรือชาติหน้า

แต่ความจริงศาสนาทุกศาสนามีหลักคล้าย ๆ กัน คือสอนให้คนประพฤติดี ถ้าบุคคล สามารถประพฤติได้ตามหลักศาสนาแล้วก็จะบังเกิดความสุขทางใจอันเป็นความสุขที่จะประสบ ได้ในโลกนี้ แต่เหตุที่มีการอ้างสวรรค์—นรก หรือบาปบุญมาประกอบก็เพื่อจะช่วย ชักนำคนให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาได้โดยง่าย แท้จริงหลักศาสนานั้นย่อมใช้ได้ทุกกาลสมัย เพราะเป็นเรื่องสอนให้คนระลึกว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ฉะนั้นแม้โลกจะมีความเจริญก้าวหน้า ทางวิทยาศาสตร์สักเพียงไรก็ตามย่อมไม่สามารถจะละทิ้งศาสนาเสียได้ ความแตกต่างอยู่ที่ว่า

ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ทำให้มนุษย์มีความสะดวกสบายทางกาย แต่ความสุขทางใจนั้นยังคงตั้งค้ำคาศัยหลัก ธรรมทางศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและสนับสนุนอยู่ตลอดไป เมื่อใกล้ราบเหตุมวลเช่นนี้การเผยแผ่หลักศาสนาหรือหลักศีลธรรมก็ดี จึงควรหันมาเน้นกันในเรื่องจริงที่สามารถเป็นไปได้ในชีวิตนี้ เช่นเน้นว่าการทำกรรมดีหรือกรรมชั่ว ผู้กระทำมักจะได้รับตอบแทนจากผลกรรมนั้น ๆ ไม่ช้าก็เร็วซึ่งจะเห็นได้ในภพนี้ชาตินี้ และควรลดการอ้างเรื่อง นรก-สวรรค์หรือชาติต่าง ๆ อันเป็นแบบนิยายให้น้อยลง ถ้าทำได้ดังนี้ประชาชนก็ยังคงเห็นว่าศาสนาและศีลธรรมนั้น ยังเป็นของจำเป็นสำหรับสังคมโดยไม่คำนึงว่ามนุษย์จะมีความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุไปสักเพียงใดก็ตาม นอกจากนี้ควรจักให้มีการฟังเทศน์ฟังธรรมร่วมกันเป็นครั้งคราว โดยนิมนต์พระที่มีความรอบรู้ในหลักศาสนาและรู้จักวิธีประยุกต์ให้เข้ากับการยอมรับปัจจุบันของโลกมาแสดงธรรม ประชาชนก็จะเกิดมีศรัทธาได้ ถ้าหากปล่อยให้ประชาชนเอาใจออกห่างจากศาสนาและศีลธรรมมากยิ่งขึ้นทุกวัน ๆ ชุมชนหรือสังคมมนุษย์ก็จะมีแต่ความชั่วร้ายเพิ่มขึ้น ในที่สุดความสงบสุขก็จะมีอยู่ไม่ได้

ถ้าหากการแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้บรรลุผล ปัญหาในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมส่วนหนึ่งจะได้รับการแก้ไขให้ลุล่วงไปได้เป็นอย่างดีเป็นที่พอใจยิ่งที่เกี่ยว พุทธศาสนาที่คนไทยฝังจิตคิดเสมอว่าพุทธศาสนากับสังคมไทยจะต้องอยู่คู่กันชั่วนิรันดร์ แต่กำลังมีความปริวิตกกันในหมู่ปัญญาชนทั้งคณะสงฆ์และคฤหัสถ์ว่าพุทธศาสนา กำลังเสื่อมและอาจจะแตกสลายสูญหายจากสภาพการเป็นสถาบันสูงสุดประการหนึ่งของสังคมไทยนั้น ก็จะต้องยังคงอยู่ดำรงเป็นหลักทางศีลธรรมของสังคมไทยสืบต่อไป

ABSTRACT

**Religious Reference on Economic Behavior of Buddhists and Muslims
in the Village of Bangchan, Bangkok, Thailand (1968-69)**

The article was adapted from a research report on a comparative study of the influence of religion on the economic behavior of two religious groups, Buddhists and Muslims, who live in the same village. The author tried to find out whether or not Buddhism is the dominant constraint factor in the implementation of economic development in Thailand as Eliezer B. Ayal has hypothesized.

Interviewing techniques were used to probe the Ayal hypothesis. Interviews were administered from November 1968, through January of the following year. Data was collected from 100 out of 497 heads of households in the village of Bangchan. After careful analysis, the author found out that Buddhism, as one of social institutions, is not the dominant factor impeding economic growth in Thailand. The rate of economic growth is not satisfactorily changed unless problems concerning other social institutions can be simultaneously solved.

To increase the rate of economic growth in Thailand, the author recommends the following measures: promoting agricultural education for farmers; reforming land tenure; promoting appropriate measures to create more price incentives; maintaining the peace and order in the country; and providing more infrastructure. In relation to religion, the methods of teaching Buddhism must be improved. Especially, those principles of Buddhism that encourage the people to work hard to earn their living should be stressed so that these principles will be widely accepted by the majority of the people.
